

ESZMÉNYISÉG? ZSARNOKSÁG?

A joguralom-gondolat és kérdőjelei

VARGA Csaba
professor emeritus (PPKE JÁK)

1. Eredet-kérdések

Történelmi távlatból szemlélve a jogállam/joguralom gondolata és hívószava az utóbbi egy-két évszázad folyamán olyan úgyszólván csodaszerű metamorfózisok egész során ment keresztül, amiket önmagában a mögötte rejlő eszmeiség nem magyaráz, s így pusztán ennek fogalmiságából kiindulva ezek nem is igazán érthetők, és még kevésbé indokolhatók. Hiszen egész gondolatának voltaképpeni tartalma éppen a jogász számára lakonikusnak és redundánsnak tetszik. Nem mond többet, mint hogy – erőteljes leegyszerűsítéssel élve – azért van a jog, hogy legyen; vagyis hogy amennyiben kötelezőnek mondatik, úgy tényleg kötelezzen is, még pedig bárki tekintetében és bármiféle körülmények között. Az alapgondolatnak e nem túl tág körön belüli változásait, alakulását és voltaképpeni úgynevezett fejlődését pedig az állam és az állami cselekvés komplexebbé válása tette lehetővé, olykor egyenesen szükségessé. Ez adott esélyt arra, hogy eredendő jelentésmagján, a szabályoktól megalapozott legalitás formális megkövetelésén túl az ennek jegyében zajló eljárást illető formális követelményeket is kapcsoljanak a joguralom alakuló fogalmiságához, majd végül esetleg az államiság egészének a hivatását, küldetését és cél-eszményét magában foglaló, politikai–ideologikus keretben kifejtett várakozásokat úgyszintén e terminusban, és pontosan e terminus által kérjenek számon.¹

Ami az eredendő jelentésmagot illeti, német földön történő kialakulásában mindenekelőtt az állam laicizálódása és olyan szerkezetváltozást eredményező kiépülése játszott szerepet, amely magát a jog létrehozatalát is egy normatív különválasztott

¹ Ma már az amerikai megközelítés is különböztet a joguralom formális, eljárási és szubsztantív vonatkozásai és/vagy követelményei között; ld. pl. Jeremy WALDRON: The Rule of Law. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (2016). 5. pont. <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/#OppoRuleLaw>

és szigorúan erre profilírozott hatalomgyakorlási ág specifikus feladatává tette. Ekkor és ennek hatásaként valósulhatott meg fokról fokra követelésként, majd gyakorlatként is, hogy a joglétesítés címzetti körébe, azaz kötelezettjei közé a civil alattvalókon túl az állam gyanánt történő cselekvés teljes alanyi és tárgyi spektruma is beletartozzék – maga a joglétesítés apparátusa és eljárása csakúgy, mint bármely állami szerv működése, azaz a létesített jog szerinti összes eljárás mód úgyszintén, ezek teljes terjedelmében s minden egyes tétével és esetével együtt.

Másutt pedig olyan körülmények között, amikor a hangsúly a jogalkotóról a jogalkalmazóra helyeződik, mint ahogyan ez jelesül az angol jog esetében történt, a joguralmi követelmény a jog azon tényezőjének a tekintetében fogalmazódik meg, amelynek éppen az a feladata, hogy kikényszerítse és gyakorlatba ültesse a jogot. Ennek megfelelően „a joguralom kulcsfigurája – az a közszereplő tehát, aki a viták eldöntésére felhatalmazást nyer – egy olyan technokrata lesz, aki specializált fogalmakkal él.”²

Ebből is láthatóan amennyiben a jog társadalomszervezési alapforma,³ úgy ennek a *Rule of Law* eszmeiségében történő megvalósulása maga sem lesz egyéb, mint e jogi társadalomszervezés egyik lehetséges megszervezési módja. Olyan, amelyik a jog sajátos funkcióbetejtését a lehető legteljesebben biztosítja, és ezért kívánalomként szintén megfogalmazódik, hogy ilyenként álljon fel és működjék a jog.

Amde természetét tekintve ez a jogállam/joguralom-fogalmiság időközben alapvető átalakuláson ment keresztül.⁴ A XIX. században, első megfogalmazásakor merőben leíró jellegű volt, s szűkebben államformatani vagy tágabban a kérdéses jogi civilizációt jelző kategorizálásban kijelölő jelzőként használták. Majd egy évszázaddal később, immár hidegháborús konfrontációban, a Nyugat kiválóságának szimbóluma lett, a szovjeturalommal szembesítetten főlényük talán legjellegzetesebb jegyének kifejezése. Igazi karrierje pár évtizeddel később, közelmúltunkban kezdődött. Jelenleg egyetlen nagyhatalomtól uralt glóbuszunk ellensúly nélkül előretörő globalizálása éppen ezt tűzte ki a világ bármely sarkán elérendő normatív mércéül. Ez az eladdig jogi kategóriaként kezeltnek immár egyenesen és közvetlenül politikai használatát eredményezte. Ennek jegyében lett az uralkodó centrumhoz történő beérkezés, s vele a befogadattatás *sine qua non* előfeltétele és egyben minőségi standardja. Ilyesféle igazodás ösztönzése céljából egyszersmind zsaroló alkalmazását is elkezdték.⁵

² Mauro BUSSANI: The Rule of Law in the Global Perspective. *Italian Journal of Public Law*, vol. 12., no. 2. (2020) 146. és 145.

³ Jack GOODY: *The Logic of Writing and the Organization of Society*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1986. 154. szerint a jog egy olyan modalitás, amelynek révén a társadalom a múltat precedenssé formálva s a jövőt törvényhozással szervezve intézheti ügyeit.

⁴ „Nemrégiben a ‘joguralom’ még jobbra legfeljebb a beavatottak számára ismerős kifejezés volt” — kezdi egy mai áttekintő összegzés előszavában Jens MEIERHENRICH – Martin LOUGHLIN: Thinking about the Rule of Law. In: Jens MEIERHENRICH – Martin LOUGHLIN (ed.): *The Cambridge Companion to the Rule of Law (Cambridge Companions to Law)*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021. 3.

⁵ Részleteiben az egész fejlődéstörténetre ld. VARGA Csaba: Joguralom, jogállam – eszményiségtől a zsaroláshoz? *Iustum Aequum Salutare*, XVII. évf., no. 2. (2021) 153–180. [a továbbiakban: VARGA (2021a)]

2. Név és tartalom

Eleve már a terminust jelző szókép, a nyelvi vizualizálhatóság sem egyértelmű. A német és az angol civilizációjú kultúrák sem jelenthettek ugyan kivételt az alól, hogy a változatlan terminusba idővel változó tartalmakat s ezzel újabb rétegeket eredményező fogalmakat erőltessenek. De ezeknél legalább maga a terminus – ‘Rechtsstaat’ ill. ‘rule of law’ – megmaradt önmagával azonosnak.⁶ A németből származó francia változatnak ellenben még megállapodott szóbeli kifejezése sincs. Európa jogtörténet-tudora vélte úgy, hogy a ‘the rule of law’ francia megfelelőjének az általa talált ‘le règne de la Lois’ helyett ‘le règne du droit’ összetételének kellene lennie.⁷ Miközben hivatalos neve ‘État de Droit’, amit ugyanakkor fogalmi tisztázásában az Európa Tanács ‘la prééminence du droit’ gyanánt nevesít,⁸ miközben a kanadai Québec szintén francia jogrendje ‘la primauté de droit’ néven tartja számon.⁹

A jogállam és joguralom alaptípusai kapcsán fél évszázada még úgy vélekedtek, hogy a felsőbbiséget a bíraskodásnak tulajdonító angol–amerikai típusal szemben a francia változat a végrehajtó hatalomnak biztosít elsőbbséget.¹⁰ Ma ennek pontosan a fonákját állapítják meg. Azt, hogy az *État de droit* sikeres a hierarchikus kormányzati működés belső fegyelme megteremtésében s fenntartásában, ellenben ennek csúcsa, a kormányzati központ elszámoltathatóságával már adós marad.¹¹

3. Lehetséges irány: formális jogszerűség

Alapforma a legalitás formalizmusa, mivel ez terjedt el az európai kontinens civiljogi rendszereiben. Úgy tekintik, hogy ez a jog működésének rendes módja, merthogy pontosan ennek jegyében és reményében hozták a jogot egyáltalán létre. Kritériumképző lényege így pontosan az lesz, hogy értéket magában a jog szerinti működésben

⁶ A tudományos vitát ugyanis lehetetleníti azonos terminusok eltérő fogalmiságú használata. Esettanulmányok tükrében ld. VARGA Csaba: A jogtudományi fogalomképzés néhány módszertani kérdése. *Állam- és Jogtudomány*, XIII. évf., no. 3. (1970) 589–613.

⁷ R. C. VAN CAENEGEM: *Judges, Legislators & Professors. Chapters in European Legal History*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987. 4.

⁸ Erik JURGENS: *The Principle of the Rule of Law*. [Committee on Legal Affairs and Human Rights Doc. 11343 Report {Council of Europe} Parliamentary Assembly (July 6, 2007).] B-5 ill. Appendix I, I-b. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XXRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11593&lang=EN> És ekként írja körül a https://fr.wikipedia.org/wiki/État_de_droit címző-meghatározása is: „A jogállamiság jogi, filozófiai és politikai fogalom. Ez magában foglalja a jog elsőbbségét a politikai hatalommal szemben az államban, amiként azt is, hogy mindenki, uralkodók és uraltak egyaránt engedelmeskednek a törvénynek.”

⁹ Duncan FAIRGRIEVE: *État de Droit and Rule of Law: Comparing Concepts. A Tribute to Roger Errera. Public Law*, no. 1. (2015) 40–59.

¹⁰ William SEAGLE: *The Quest for Law*. New York, Knopf, 1941. 225.

¹¹ Jean-Bernard AUBY: The Rule of Law. The French Perspective. *Italian Journal of Public Law*, vol. 12., no. 2. (2020) 161. szerint a francia jogállamiság „meglehetősen járatos abban, hogy miként kell megszervezni a közzáparátus belső fegyelmét, de kevésbé szerencsés akkor, amikor az állam valódi központjaként a nemzeti végrehajtó hatalmat kell elszámoltatnia.”

érezkeljen. Ezért csak ritkán társítja ezt többletköveteléssel, vagyis hogy bármiféle a jogon túlmutató érték külön szolgálatát úgyszintén számon kérje. Merthogy ez tükrözi a jog természetét. És ugyanez határozza meg specificitását is, nevezetesen, hogy önma-ga számára önma-ga és önmagából kiindulva definiálja saját beteljesedési rendszerét.¹² Ebből pedig következik egyfelől fogalmiságának formális mivolta és másfelől önérté-küsüge. „Más eszközökhöz hasonlatosan a jog szintén rendelkezik egy kizárólag rá jel-lemző erénnyel, nevezetesen azzal, hogy erkölcsi nézőpontból semleges, amennyiben a kérdéses eszköz felhasználásának a céljával szemben semleges.”¹³

Márpedig mind a kontinentális, mind az angol–amerikai jogi kultúrákban azzal, hogy a joguralom alapkövetelménye a jog általi kötést szem előtt tartva minden egyes jogi lépésben jogi mintától mintázottságot követel meg (azaz a jog bármely alkalmazott – tehát jogérvényesítő – megnyilatkozásában egy *patterned pattern* megvalósultságát) és ezzel küszöbölje ki bárminemű önkény lehetőségét, éppen egyre növekvő mértékű és egyre teljesebb jogiasításra, azaz újabb és újabb jogi közvetítő csatornák nyitására, ennek eszközeként pedig egyre bővülő norma-termelésre ösztönöz.

Az állami beavatkozás sajátosan tömegszerű területeként ez mindenekelőtt a vég-rehajtó hatalom gyakorlását, s ennek jegyében az állam igazgatását és benne a köz-igazgatási jog terrénumát érinti. Ilyen módon pedig egy ilyen ösztönzés különösen az igazgatási jog máris hatalmas anyagának világszerte tovább duzzadó túlburjánzásához,

¹² Vagyis ‘Verfüllungssystem’. LUKÁCS György: *A társadalmi lét ontológiájáról. I: Történeti fejezetek*. Budapest, Magvető, 1976. 388–389. szerint „a társadalmi megbízatás rendszerint olyan beteljesedési rendszert követel, amelynek kritériumai, legalábbis formálisan, nem vehetők magából a megbízatásból, sem ennek anyagi alapjaiból, hanem saját, benső, immanens beteljesedési kritériumokkal kell rendelkeznie. Ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy az emberek társadalmi érintkezésének jogi rendjéhez az előírások stb. specifikus, jogilag egyneműsített gondolati rendszerére van szükség, amelynek elvi felépítése e kép-zett világnak és a gazdasági valóságnak Marx által megállapított »inkongruenciáján« alapul”. Vö. még VARGA Csaba: *A jog helye Lukács György világképében*. Budapest, Magvető, 1981. VI. feje.

Nem vall persze mást a kontinentális jogműködés fogalmi–logikai rekonstrukcióját lehető kö-vetkezetességgel végrehajtó kelsen *tiszta jogtan* sem – erre kiélezetten ld. VARGA Csaba: Kelsen jogalkalmazástana (fejlődés, többértelműségek, megoldatlanságok). *Állam- és Jogtudomány*, XXIX. évf., 1986/4. 569–591. és VARGA Csaba: A bécsi iskola. In: VARGA Csaba (szerk.): *Jogbölcselet. XIX–XX. század. Előadások*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 60–68. –, amiként természetszerűleg erre, a legalábbis látszólag pusztán formális öncélúságra konkludál a jogműködés *autopoietikus* rajzolata is. Utóbbira ld. Niklas Luhmann tanulmányait in KARÁCSONY András – Cs. KISS Lajos (szerk.): *A társa-dalmi és a jog autopoietikus felépítettségé. Válogatás a jogi konstruktivizmus irodalmából*. [Jogfilo-zófiai] Budapest, [Osiris–Eto-Print], 1994.; és – magát e fogalmat itthon bevezetőként – VARGA Csa-ba: Autopoiesis és a jog jogalkalmazói-gyakorlati újratermelése. *Jogtudományi Közlemény*, XLIII. évf., 1988/5. 264–268.

¹³ Joseph RAZ: The Rule of Law and its Virtue. In: Joseph RAZ: *The Authority of Law. Essays on Law and Morality*. Oxford, Clarendon Press, 1979. 210–229.

Megjegyzendő, hogy ezen a ponton egyetértés látszik Oxford másik hírességével, aki majd negyed évszázad múltán gondolja újra ugyanezt a kérdést. Mert, mint Ronald DWORKIN: Hart’s Postscript and the Character of Political Philosophy. *Oxford Journal of Legal Studies*, vol. 24., no. 1. (2004) 27. meg-jegyzi: „A legalitás minden sikeres felfogásának meg kell őriznie különállását egyéb politikai értékek-től, így az eljárási tisztességtől s az anyagi igazságosságtól is. Amennyiben hiszünk abban – mint aho-gyan a legtöbbször teszi –, hogy még a legigazságtalanabb politikai berendezkedések is felmutathatják a legalitás erényét, akkor a legalitást illető felfogásunknak is tükröznie kell ezt.”

ezzel pedig óhatatlanul bekövetkező norma-inflációhoz vezet. Olyan mértékben, hogy a francia közjogi irodalom mára már a saját jogállami mivoltukat fenyegető egyik – vagy éppen legnagyobb – veszélynek, fenyegetésnek tekinti. Maga az ilyen módon végbemennő következmény-láncolat viszont ugyanakkor – természetesen – meghazudtolása mindannak, amit társadalom- és jogtudományaink eddig a rend természetéről és benne a jog szerepéről vallottak. Mert egy efféle jogállami jogeszmény-megvalósulás mögött nem állhat más, mint csakis egy olyan „idealizált és illuzórikus” jogrend-elképzelés, amely szerint a jog elsőségének kívánatos biztosítása mintha eleve minden életviszonyban a lehető legteljesebb körű szabályozását előfeltételezné.¹⁴ És ott, ahol valóban így gondolkodnak – és ebben Franciaország kétség kívül elől jár –, az eredmény nem más, mint egy (a tudományos és a politikai közbeszédben ott egyaránt otthonos hasonlatsorozattal élve) „normatív dzsungel” gyanánt „barokkosan agyonzsúfolt” „jogtemető”, azaz holt dolgok olyan városa, olyan „nekropolisz”, amely tehetetlenül s így már-már sodródó „agyaglábú óriásként” néz a jövő elébe.¹⁵ Amely jövő éppen azt nem kerülheti majd el – folytatja ugyanez a kritika –, amit éppen maga idézett elő: instabilitást, a jogbiztonság növekvő gyengülését. Hiszen az egymásra toluló és torlódó szabályanyag egyre növekvően, állandósultan visszatérő jogváltoztatásokért kiált. Ráadásul, s egyben súlyos kimenetű mellékhatásként – mivel a teljes szabályozás-igény minden elképzelhető életviszonyra pontos útmutatást vár el – hosszabb távon mindez azt is eredményezi, hogy az elvek, azaz a szabályok fölötti *jogelvi* iránymutatás módoszatai fölöslegesként elhalnak vagy legalábbis jelentéktelenné válnak. Ezzel pedig a jogi közvetítés eszköztárából pontosan az hal ki, ami az általános és a különös szabályanyag felett álló réteggként a római jog egyik fényes öröksége, s továbbíve, meghatározó utóhatású hatalmas építményként mind a *ius commune*, mind ezt felváltóan a napóleoni kodifikáció hagyatéka volt.

A következmény pedig – amint ezt hasonló kritikái előretekintések szintén számba veszik – egyértelmű. Jelesül az, hogy bármi légyen is majd a végeredmény, áldásának és/vagy átkának a konkrét értéke és kihatása (egyes vonatkozásokban tán előrelépés, másokban viszont bizonyosan diszfunkcionalitás vagy éppen kontraproduktív hatás) mit sem fog számítani, hiszen mindez eleve és előre igazolttá válik, merthogy úgymond pontosan a jogállamiság jegyében, annak kiteljesítése érdekében történt és történik.¹⁶ S talán nem vártan, de egy ilyen norma-proliferációból¹⁷ indulón mégis az lesz a törvényszerű következmény – amit egyik hivatalos állásfoglalásában éppen maga a francia Államtanács állapított meg –, hogy mindezek eredményeként „védelem helyett maga a jog válik majd fenyegetéssé”.¹⁸

¹⁴ Bernard LUISIN: Le mythe de l'État de droit. *Civitas Europa*, no. 2. [No. 37.] (2016) 155–182.

¹⁵ Benoît JADOT: Élaborer la loi aujourd'hui, mission impossible? Le point de vue d'un fonctionnaire. In: Benoît JADOT – François OST (ed.): *Élaborer la loi aujourd'hui, mission impossible?* Bruxelles, Publications de la Faculté universitaire Saint-Louis, 1999. 159.

¹⁶ LUISIN i. m.

¹⁷ Egyetlen példaként szolgáló közönséges számában a francia hivatalos közlöny 156 dekrétumot és 336 rendeletet jelentetett meg 424 oldalon. Louis FAVOREU: L'inconstitutionnalité des quotas par sexe (sauf pour les élections politiques). *Actualité juridique – Droit Administratif*, no. 7. (2003) 314.

¹⁸ [CONSEIL D'ÉTAT]: De la sécurité juridique. [Rapport public annuel 1991.] *Études et documents* (La Documentation française 1992), no. 43. 20.

A formalista szabály-pozitívizmus ugyanakkor – és ezt immár egy tartalmi kritika veti fel – többnyire megmarad a szabályozásban megtestesülő államérdék közvetlen kiszolgálójának helyett, hogy a jogrend működésének alap-étoszaként az egyéni szabadság lehető kiteljesedését segítené.¹⁹ Mert e követelés és a szabály-formalizmusba sűrített preferencia eltávolít a valódi és közvetlen emberszolgálattól. Ez utóbbi, vagyis a jog voltaképpen, végső hivatása, egyenesen létértelme kritérium nélkül, sőt egyenesen megnevezhetetlen marad, hiszen a jogalkalmazót minden további és lehetséges irányban már eleve érzéketlenné és tehetetlenné formálta e követelmény, mintegy paragrafus-automata szerepet betöltő bábbá, kinek aligha marad már lehetősége egyedi helyzetek egyedi orvoslására. Vagyis a jognak kizárólag szabály-absztraktumok soraként történő megjelenítése és érvényre juttatása óhatatlanul izolálja az egész képződményt a valóságos társadalmi folyamatoktól. Amely folyamatok mindig konkrétak, s e konkrétitás hordozza mindazon lehetséges vonatkozásokat, amelyek eltérő megközelítések, elvonatkoztatások és általánosítások hivatkozásának tárgyaivá válhatnak.²⁰ S amely folyamatok szüntelenül zajlanak az élet áramában, s amely összességnek nem feltétlenül napi közvetlenségben való részük és közvetítő közegük, hanem csak a társadalmi egész rendszerében ilyen vagy olyan módon az egésztől és egymástól is elkülönülő alrendszerek egyike a jog. Amely egyébként hatósági láthatósággal és aktuskibocsátóként akkor lép működésbe, ha erre saját szabályai szerint érvényes felhívást kap, és akkor is úgy, ahogyan azt saját szabályai lehetővé teszik. Már pedig amennyiben a joguralom szabályformalizmusa a mindennapok étoszának is részévé válik – márpedig mi más lenne a joguralom/jogállamiság hivatása, mint hogy közerkölcsökbe átnöve, általuk is kikövetelve és fenntartva a társadalmi mozgások egyik legfőbb vezérlőjévé válják –, úgy meggyengítheti az emberek közötti kapcsolatban a közvetlenség (vagy, még kifejezőbb lukácsi terminológiával élve: a közvetítetlenség) pótolhatatlan erejét, és ezzel hozzájárulhat annak a mindennapi életünkben szükséges érzetnek a felszámolódásához, hogy valahol egyáltalán otthonosak legyünk.²¹ Hiszen azzal, hogy szabályt eszményít és ezzel külsőlegesít, máris táptalajt biztosít „azon tendenciának, hogy túlformalizálja és túlbürokratizálja azokat a viszonyokat és kapcsolatokat, amelyek pedig egészségesebben működnek, ha megmaradhatnak inkább informálisnak”.²² Ráadásul az így felfogott jogállamiság – folytatja a bíráló hang, melynek hihetőségét a mögötte

¹⁹ Benjamin NURKIC: Legal Positivism: An Obstacle in the Process of Strengthening the Rule of Law in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Liberty and International Affairs*, vol. 7., no. 1. (2021) 94–105.

²⁰ Burke A. HENDRIX: Political Theorists as Dangerous Social Actors. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, vol. 15., no. 1. (2012) 41–61. Abstract. <https://doi.org/10.1080/09692290.2010.517980> jegyzi meg, hogy „a normatív elemzés erőteljesen elvont formái gyakran félreértik a tényleges helyzetek mögött megbúvó morális alapproblematikát”, s ezért „nem tisztázható gyakorlati jelentőségű elvont kérdések” helyett inkább „a tényleges helyszín társadalmi szereplőit ért valóságos erkölcsi kihívásokra” kellene koncentrálnia.

²¹ Vö. VARGA Csaba: A jog mint kultúra? *Jogelméleti Szemle*, no. 3. (2002) <http://jesz.ajk.elte.hu/varga11.html>, háttérként pedig Dirk BAECKER: *Wozu Kultur?* 2. erw. Aufl. Berlin, Kadmos Kulturverlag, 2001.

²² WALDRON i. m. 7. pont jellemzése; bővebben ld. William H. SIMON: Legality, Bureaucracy, and Class in the Welfare System. *Yale Law Journal*, vol. 92., no. 7. (1983) 1198–1269.

álló hosszú, tömeges, és pontosan ezt rendszerszintűvé tett gyakorlat támasztja alá, s az a vita, amely már sok évtizede változatlanul zajlik erről az Egyesült Államokban²³ –

„kizárja a hatalom jóindulatú gyakorlását. Formális egyenlőséget hoz létre ugyan – ami korántsem érdektelen erény –, de érdemben mégis tartalmi egyenlőtlenséget támogat egy olyan tudatosság kialakításával, amely gyökeresen szakítja el a jogot a politikától, az eszközöket a céloktól, az eljárásokat ezek kimenetelétől.”²⁴

Végezetül, és különösen amennyiben kultusszá emelkedik, hozzájárulhat az egyéni kezdeményezőkézség lanyhulásához, a gondolkodásmódok uniformizálódásához, végső soron egyfajta önkéntes intellektuális *gleichschalt*olódáshoz, egészen egyszerűen azzal, hogy standardizálja a reagálási és eljárási módokat, maga is „a független erkölcsi gondolkodás képességének lezáródása” egyik hatótényezőjévé válik.²⁵

4. Lehetséges irány: bíróság előtti vitathatóság

Amennyiben pedig bármiféle jogvitának egy független bíróság általi megvitathatóságára és végső eldönthetőségére épül a *rule of law* gondolata, eleve felvetődik, hogy mennyire ön- és én-centrikus (amerikai kifejezéssel élve: etnocentrikus) módon, azaz meghatározott hely és idő véletlenszerűen, de történetesen adott módon kialakult egyedi rendje képez itt fogalmi alapot. Ami módszertanilag aligha védhetőbb megoldás, mint ha kikiáltanám magamat az ember típuszabványának, szokásaimat (jókat s rosszakat egyaránt) bármimmal együtt, amikben magam csak otthonos vagyok, a bárki/bármilyen más számára követendő mintául szolgáló normalitásnak. Klasszikussá lett filozófus politológus hívta fel a figyelmet „Dicey angolszász öngőzének szerencsétlen kitérőeként” arra, hogy e tér- és időbeli regresszió, azaz – bemutatás vagy példázás helyett – egy funkciónak adott, térben és időben konkrét és egyedi történelmi megközelítéssel történő azonosítása óhatatlanul magát a funkciót szűkíti le s teszi egy hozzá képest külső térben ügyszólván követhetetlené.

„A joguralmat ezzel – írta – egyrészt elbagatellizálták, mint egyetlen és kizárólagosan egyedüli nemzeti rendnek a specifikus örökségét, másrészt formalizálták is, mert mindvégig ragaszkodtak ahhoz, hogy fenntartója nem lehet

²³ Ld. pl. VARGA Csaba: A joguralom és színéváltozásai: Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi szintéren. In: SIMON János (szerk.) *Huszonöt éve szabadon. Gazdaság, politika, jog – Nemzetközi konferencia (2015. november 14–15.)*. Budapest, CEPOLITI, 2016. 532–560. ill. http://plwp.eu/docs/wp/2016/2016-12_Varga.pdf.

²⁴ Morton J. HORWITZ: The Rule of Law: An Unqualified Human Good? *Yale Law Journal*, vol. 86., no. 3. (1977) 561.

²⁵ WALDRON i. m. 7. pont összesítő jellemzése mindenekelőtt Robert M. COVER: *Justice Accused. Antislavery and the Judicial Process*. New Haven, Yale University Press, 1975. és Lynne HENDERSON: *Authoritarianism and the Rule of Law. Indiana Law Journal*, vol. 66., no. 2. (1991) 379–456. bírói esettanulmányainak meghivatkozásával.

más, mint csakis az általuk történetesen örökölt eljárások és bírósági eljárás-módok adott halmaza.”²⁶

Am egyáltalán – horkan fel egy másik, a két világháború közt működött amerikai klasszikus szerző, aki mindazonáltal gyakorló ügyvédként mindvégig a jog tényleges életét élte –, hogyan, miért és miként, és egyáltalán milyen alapon vezethető vissza a joguralom legalitása a pereskedésre? Mert valóban – teszi fel a kérdést – azért és attól lenne kívánatosan intézményesedett társadalmunkban egyáltalán jog, hogy

„a pereskedés költséges luxusának éljünk, vagyis bírósági párviadatok alak-talan könyörületének tegyük ki az egyént, olyan bírák kényszerének, akik [...] maguk is osztályszármazásuk és fajiságuk, és egyáltalán az életben érvénye-sülő végtelen kavargású előítéletek korlátainak az elszenvedői”?

És mindezt egy önmagában „üres és illuzórikus”, mert gazdasági egyenlőtlenségtől kísért jogi egyenlőség nevében tegyük? Egy olyan több évezredes jogfejlődés csúcán, amely mindvégig csak terelt, de magukkal a konfliktusokkal, azok okaival és kikü-szöbölhetőségükkel sohasem foglalkozott?²⁷

Ráadásul, mint mások folytatták az angolszász őst érő kritikát, Dicey joguralom-fo-galmában jelen van egy korántsem lényegtelen történelmi körülmény, ami rögvest nem mai megszokott színében, mára általánosított és univerzalizált felfogásában mutatja be Dicey akkori azonosulását. Merthogy amikor élt, alkotott és eszményeket rajzolt, a bí-rói szerepjátás még *phronesis*-meghatározódású volt. Azaz a bírósági eszmegvitatás még minden megfontolást figyelembe véve bármiféle szóba jöhető körülményt nyitott esélyüként mérlegelt. Ami pedig már régóta a múlté. „Mert mihelyt a megítélésben a hangsúly a deliberatív megközelítésről szigorú szabályalkalmazásra terelődött, a jog-uralomnak értelem-uralomként felfogott régi eszméjét is más váltotta fel, hiszen a jog-uralom mint szabályuralom modern gondolata lépett helyébe.”²⁸ Miközben – és nyilvánvalóan nem ez az utolsó korlátozó érv – szervezetszociológiailag is nyilvánvalónak kell tekintenünk, hogy a felelősség és a felelőtlenség közötti intézményi dilemmából a bírósági szerveződés és eljárás sem jelenthet – és a jogtörténet tanúsága szerint soha nem is jelentett – kivételt, legfeljebb csak közbeékelte többlet-szűrőt.²⁹

²⁶ Judith N. SHKLAR: *Political Theory and the Rule of Law*. In: Allan C. HUTCHINSON – Patrick MONAHAN (szerk.): *The Rule of Law. Ideal or Ideology*. Toronto, Carswell, 1987. 1–10. Újranyomva in: Judith N. SHKLAR: *Political Thought and Political Thinkers*. (Ed. Stanley HOFFMANN) Chicago, The University of Chicago Press, 1998. 2. fejt. 26.

²⁷ SEAGLE i. m. 227. – így fejezve be a főszövegben idézettek: „Végül is a joguralom a legjobb esetben sem biztosított a tisztesség minimumánál többet a társadalmi küzdelemben.” A háttérgondolatot kegyet-ten nyíltsággal adja elő recenzense, Israel TREIMAN in *Washington University Law Quarterly*, vol. 27., no. 4. (1942) 608–610. https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol27/iss4/6/

²⁸ Martin LOUGHLIN: *Swords and Scales. An Examination of the Relationship between Law and Politics*. Bloomsbury, Hart Publishing, 2000. 78.

²⁹ Egyetlen irodalmi példaként ld. JÁVOR István: *Korrupció az állam csapdájában: Felelőtlen szervezetek – korrupciós mechanizmusok. Társadalomkutatás*, vol. 32., no. 3. (2014) 201–234. és JÁVOR István: *A*

Sőt, a jogban csakúgy, mint mindennapi életünkben egyaránt, konfliktust maga a jó szándék is gyakorta eredeztethet. A jog, mint láttuk, éppen joguralmi törekvésében többnyire önmaga eszközeinek további rendszerszintű sűrítésére törekszik, amit nem ritkán újabb és újabb jogi garanciák beépítésével próbál elérni. Ami nyilván növeli az eljárási szabálytömeget, és most már legkülönbözőbb körülmények között éppen ez biztosít lehetőséget arra, hogy akár késleltessék vagy netalán kisiklassák, gyakorlati zsákutcába tereljék azt a helyzetet, amiben eredendően csakis döntenit kellett volna. És ezt is éppen egyfajta meghozandó áldozatnak tüntethetik fel a joguralom oltárán, hiszen ezt annak jegyében nemcsak védhetően, de a jog egyébként kötelező prudenciája okán éppen dicséretre érdemes módon tehetik.³⁰

5. Politizálódás, ideológiai programvá válás

A joguralmi gondolat és igény azzal, hogy a hidegháborús konfrontáció lassú elmúltával globalizáltatásra ítélt világunkban a nemzetközi diplomácia nyelvezetének részévé vált, maga is politizálódott, és ennek folyamán egyre körülhatárolhatatlanabbul általánosodó formát öltött. Eredendő azonosíthatóságát elveszítve ezzel voltaképpen ki is üresedett.³¹ Mindez azonban mit sem változtatott kísérő jelenségén. Azon nevezetesen, hogy e nagyvilágon ezzel egyszersmind bármely ország teljesítményének „egyikönyvű” mérője, híveitől kérlelhetetlenné tett³² kritériumává is lett. Ám azért, hogy e sze-

bíróság mint felelőtlen szervezet: kínkeserves korrupció. *Társadalomkutatás*, vol. 32., no. 4. (2014) 415–430.; egy éppen napjaink botrányát, az NGO-világ behatolását az autonóm jogműködésbe – vö. VARGA Csaba: Az ún. nem-kormányzati szervezetek. *Kommentár*, no. 4. (2021) 51–59. – feltáró eset-tanulmány eredményeként pedig pl. Grégor PUPPINCK – Delphine LOISEAU: *NGOs and the Judges of the ECHR. 2009–2019*. Strasbourg, European Centre for Law and Justice, 2020., valamint Grégor PUPPINCK: *One Year After the Report on NGOs and Judges of the ECHR: Overview*. (2021) <https://tinyurl.com/5n6vdynr>

³⁰ „Az eljárásba kell menekülnünk.” – ismerős példa a megkérdőjelezhetetlenül korrekt odázásra, gyakorlati elutasításra, ez esetben pl. a hajdani Népszövetség főtitkárától, Sir Eric Drummondtól idézve, amikor először kellett volna egyik tagállamukat egy másik tagállamukkal szemben elkövetett agressziójáért elítélni. Idézi Geneviève TABOUBIS: *Elsodort diplomácia. Egy újságíró nő megfigyelései (1919–1939)*. [20 ans de suspense diplomatique. Paris, Éditions Albin Michel, 1958.] Budapest, Kossuth, 1967. 91.

³¹ Az irodalom szerint is „mindenki érte van, csak nem tudni, hogy pontosan mi is” – írja Brian Z. TAMANAHA: *The Rule of Law for Everyone? Current Legal Problems*, vol. 55., no. 1. (2002) 101. –, mert – amint Drieu GODEFRIDI: *État de droit, liberté et démocratie. Politique et Sociétés*, vol. 23., no. 1. (2004) 143–169. folytatja – „egyéni szeszélyek szerint [...] változik, mint a sivatagi homok”. Merthogy ez nem más, mint „előírt társadalomszervezési modell ugyan, csak nem tudhatni biztosan, hogy mely valós modellt jelöl” – ismeri be Éric MILLARD: *L'État de droit: Idéologie contemporaine de la démocratie*. In: J. M. FÉVRIER – P. CABANEL (szerk.): *Question de démocratie*. Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 2001. 415. –, és ezért – vonja le a következtetést Olufemi TAIWO: *The Rule of Law: The New Leviathan? Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, vol. 12., no. 1. (1999) 154. – végső soron „űgszólván anynyiféle a felfogása, mint amennyi a védelmezője.” Vádként, valós jegyként egyaránt változatlanul kísért, hogy általánosodása sokértelműséggel járt, s így fellengzős és meglepetéstartó egyszerre lett. Jens MEIERHENRICH: *What the Rule of Law Is ... and Is Not*. In: MEIERHENRICH–LOUGHLIN (ed.) i. m. 570.

³² Merthogy úgymond „a jogállamiság olyan önmagában vett értékéknél van tétélezve, amelynek megalapozottsága nem vitatható és amely felett semmiféle kompromisszum nem képzelhető”. Jacques CHEVALLIER: *Les doctrines de l'État de droit. Cahiers français* [La Documentation française], no. 288. (1998) [»Le Droit dans la Société«] 8.

repét betölthesse, kénytelen-kelletlen olyan többletfunkciókat kellett magára vállalnia, amelyeknek eleget tenni egymagában nyilvánvalóan képtelen. A szerep azonban kényszerítőnek bizonyult. S az eredmény nem más, mint hogy az így létrehívott történelmi karaván ez idő szerint is, megkezdett útját folytatva, rendíthetetlenül halad tovább. Olyan összképet és osszteljesítményt felmutatva, hogy már-már olybá kezd tűnni a mai helyzet, mintha ezzel így egyenesen önmaga használhatatlanná válását, következképpen önnön gyakorlati bukását készítené elő.

Mert mint láttuk, a jogállam/joguralom azon formális változatait, amelyek a legalitást hangsúlyozva szabálykövetésre és/vagy a bírósági vitaeldöntés hozzáférhetőségére alapoznak, a szerzők és különösen a globális politika alakítására szerveződött intézmények mára már rendszerszerűen egyéb követelményekkel dúsítják. Ráadásul csaknem egymással versengve azon, hogy melyikük tolmácsolja hívebben, még nagyobb lendülettel és képzelőerővel a kor, az idő szavát.³³ Úgymond tartalmiasítják: „kövérítik”, vagyis szubsztantív ismérvekkel egészítik ki, amikor is már – mint ezt kritikusaik ugyanakkor megállapítják – a jogállamiság hívószava immár nem egyszerűen önmagáról szól, hanem egy *politikai tervezetről*, aminek eredeti önmaga végső soron már csak csupasz álcájául szolgál. Elő példája pedig ennek bőven lehetett a második világháború vérzivatarra és legkülönfélébb emberpusztító tettei után – és éppen bizonyosan nem indokolatlanul; bár adott kihívásra adott formában adott válasz helyessége elvileg mindig vitatható marad. Amihez némi cinizmussal, de teljes igazsággal most már bátran azt is hozzá tehetjük, hogy mindig is így esett ez, amióta és amikor csak politikusok, diplomaták vagy gazdasági nyomásgyakorlók ragadták ki jogászok kezéből a jog (azaz, a jelen esetben a joguralom) ügyét, hogy általa az emberiség jólétének üdvét – globalizációs igénnyel, persze, mert egyetemes érvennyel e földkerekségen – közvetlenül maguk mozdítsák elő.

Már akkor, amikor a hidegháborús konfrontációban Amerika a Nyugat kiválósága bizonyosságául a joguralom jótéteményével és gondozottságával rukkolt elő s ebbe pár évvel később Ázsiát is bevonhatta, 1959-ben New Delhiben kinyilatkozhatták, hogy

„a jogállamiság olyan dinamikus fogalom, amelynek kiterjesztéséért és megvalósításáért elsősorban a jogászok felelősek, és amely jogállamiság nemcsak az egyén polgári és politikai jogainak védelmére s előmozdítására alkalmazandó egy szabad társadalomban, de azon társadalmi, gazdasági, oktatási és kulturális feltételek megteremtésére is, amelyek jogos törekvései és méltósága megvalósulását elősegíthetik.”³⁴

Nos, némi továbbfejlesztéssel hasonló törekvés érvényesült a gazdasági hatalmak londoni csúcstalálkozóján 1984-ben, amikor első megnevezett „demokratikus érték”

³³ Így van ez, merthogy „Mihelyst megadjuk a lehetőséget arra, hogy a joguralom anyagi tartalommal gazdagodjék, egyfajta versenyt indítunk el, amelyben mindenki azért fog küzdeni, hogy kedvenc politikai eszménye befogadtassék a jogállamiság ilyen anyagi tartalmaként.” WALDRON i. m. 5. pont.

³⁴ The Declaration of Delhi. *Journal of the International Commission of Jurists*, vol. 2., no. 1. (1959) 7. ill. https://en.wikisource.org/wiki/Declaration_of_Delhi .

gyanánt a joguralmat nevezték meg teljességgel új, laikus, és egyszersmind az általa történtő nemzetközi nyomásgyakorlást előkészítő formában – ám most már gyakorlatilag úgy, mintha specifikusan jogi meghatározás, azaz az egész gondolatmenetet megalapozó követelményként a legalitás formális jogászi megkövetelhetősége soha nem is szerepelt volna a kérdéses fogalmiságban. Legalábbis erre vallott, amit pedig megfogalmaztak, ti. az, hogy „Hiszünk ama joguralomban, amely félelem és előnyben részesítés nélkül tiszteli és védelmezi minden polgár jogosultságait és szabadságát, s olyan környezetet biztosít, amelyben szabad változatossággal fejlődhet az emberi szellem.”³⁵

5.1. Egyszersmind álca-forma a demokrácia, az emberi jogok, a liberalizmus védelmére

A mához elérkezve, egy a joguralmi követelést *demokrácia-álcának* tekintő szerző szerint azzal, hogy manapság számosan a jogállamiság egyetemessé kikiáltott követelését egyszerre kitégítva s ugyanakkor voltaképpen demokrácia- és emberjog-biztosításra koncentrálják vagy éppen redukálják,³⁶ valójában – és hosszabb távon bizonyosan – nem érnek el többet, mint a jog eszközkénti lehetőségeinek félreértésével s ebbe vetett idealizációjukkal a mögöttes megbúvó politikai gondolatnak is komolytalanná tételét. Mert – hiszen egy rejtett, mindazonáltal erőteljesen kritikus, és igencsak továbbgondolást igénylő politikatudományi felismeréssel egyenértékű ez –

„[a]zzal, hogy a jogállamra hivatkoznak, éppen azt rejtik el, hogy a számukra lényegi kérdés a demokrácia kérdése. Az tehát, hogy miként adják meg *annak* a politikai meghatározását, és nem az azt biztosító eszközöknek a meghatározását, ami persze nem önmagában aktuális, csak az előbbinek a meghatározása után. Vagyis az állam korlátozásának fedőszövege alatt a jogállamiság fogalmával voltaképpen az állam mögötti valóságos hatalmat alapozzák meg – ezt legitímálják és teszik tartóssá.”³⁷

³⁵ [G7 LONDON SUMMIT, JUNE 8, 1984]: Declaration on Democratic Values. *Bulletin* [U.S. Department of State], (August 1984), no. 2089. 2. <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1984london/democratic.html> .

³⁶ A kölcsönös támogatottságot erősíti pl. Randall PEERENBOOM: Human Rights and Rule of Law: What's the Relationship. *Georgetown Journal of International Law*, vol. 36., no. 3. (2005) 809–946. és Isabel TRUJILLO: Rule of Law and Human Rights Practice. *Persona y Derecho*, vol. 73., no. 2. (2015) 161–180., legújabbán pedig Paul BLOKKER: *The Democracy and Rule of Law Crises in the European Union and its Member States*. [Leuven], RECONNECT, 2021., amely kapcsolat szellemes megjegyzéssel – András JAKAB: What Can Constitutional Law Do against the Erosion of Democracy and the Rule of Law? On the Interconnectedness of the Protection of Democracy and the Rule of Law. *Constitutional Studies*, vol. 6. (2020) 5–34. – a Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law Research Paper no. 15. (2019) 15. <https://www.readcube.com/articles/10.2139%2Fssrn.3454649> elő publikációjából idézve] — „egy (jó) házassághoz hasonlatos. [...] Mert párban virulnak, kudarc esetén mindketten buknak.”

³⁷ MILLARD í. m. 18. pont, 140. ami előtt a szerző még megjegyzi (17. pont, 137.): „Végző soron az a hipotézis, miszerint a jogállamiság a demokrácia és az emberi jogok garanciája, éppen az általa szorgalmazott jog mechanizmusában botlik meg, ti. egy olyan politikai megerősítésnek a hatástalanságában, amely nem fordítható át pozitív joggá, s egy olyan jogi konstrukció hatástalanságában, amely nem képes egyszerre és biztonsággal garantálni az egyéni szabadságjogokat és a demokráciát. De semmi meglepő nincsen ebben, hacsak nem az állam és a jog idealizálása. Hiszen a jogállamiság nem egy politikai projekt megvalósításának jogi eszköze (pontosabban eszközként ennek megvalósítására elégtelen), hanem

Ennek ellenére mára úgyszólván állandósult az ilyesfajta kettős kapcsolat;³⁸ egyre általánosabban az Európai Unió hivatalos állásfoglalása is a kérdéses aktusával átfogóvá tett fogalmiságban mint az egyes résztvevő fogalmi oldalak – egyfelől a voltaképpeni jogállamiság, másfelől a demokrácia és az alapvető jogok – *sine qua non* kölcsönös előfeltételezettségeként mutatja be. Amint például 2014-ben elhangzott: „A jogállamiság tehát egy egyszerre formális és anyagi tartalommal felruházott alkotmányos elv. A jogállamiság tisztelete belsőleg kötődik a demokrácia és az alapjogok tiszteletéhez: az utóbbiak csak az előbbivel egységben állhatnak fenn, és megfordítva úgyszintén.”³⁹ Jóllehet a kérdéses törekvés rokonszenvezői számára is világos, hogy „Demokrácia és jogállam két különálló fogalom. Nem ugyanazt jelentik. Merthogy a demokrácia fogalma a politikai hatalom legitimitációjának kérdésére utal. A jogállamiság fogalma pedig a hatalomgyakorlás eljárási és anyagi korlátait érinti.”⁴⁰

Némiképpen hasonló alappal mások a jogállamiság új keletű megfogalmazásait *liberalizmus-álcának* tekintik,⁴¹ és ugyanígy érvelnek összefonódó kettősségükben is elszakíthatatlan egységük mellett.⁴²

5.2. Egyszersmind álca-forma a nyugati civilizáció kiterjesztésére

Az ilyesfajta kritikára a koronát azok teszik fel, akik a joguralom mai globális követelését egyszerűen az egész *nyugati civilizáció álcájaként* fogják fel, bírálva univerzalizmus-igényét. Márpedig ha „jogi civilizációnk egésze” az, ami e fogalomban megjelenik⁴³ – merthogy, úgymond, egyébként is „nem a törvényi nyelvezet, hanem a joguralom mögött álló értékek” a fogalom meghatározó és voltaképpen releváns elemei⁴⁴ –, akkor ez „civilizációs töredékként, egy ideologikus együttes foglalata”, tehát mind a volt, mind a jelenlegi, sőt a pusztán még csak elképzelhető civilizációknak

maga a politikai projekt. A demokratikus jogállamiság jogi terminusokkal (újra)fogalmazza ugyan a demokratikus politikai projektet, ám anélkül, hogy jogi elmélettel járulna hozzá.”

³⁸ Éric CARPANO: *La crise de l'État de droit en Europe: De quoi parle-t-on? Revue des Droits et Libertés fondamentaux*, Chron. no. 29. (2019) para. II. szerint pl. „A jogállamiság szorosan kapcsolódik az egyén autonómiájának és szabadságának eszméjéhez. Olyan értékeket közvetít, amelyek védelmét lehetővé teszi, legyen szó akár a demokráciáról, akár az emberi jogokról.”

³⁹ Communication de la Commission au Parlement européen et au Conseil, un nouveau cadre de l'UE pour renforcer l'État de droit, COM(2014) 158 final, 5.

⁴⁰ Olivier JOUANJAN: *L'État de droit démocratique. Jus Politicum*, no. 22. (juillet 2019) [»Histoire constitutionnelle«] 14. <http://juspoliticum.com/article/L-Etat-de-droit-democratique-1284.html>

⁴¹ „Eszmény ez a liberális politikai erkölcsöt uraló értékek sorában” — vallja WALDRON i. m. 2. pont, pontosan ekként fogalmazottan: „The Rule of Law is one ideal in an array of values that dominates liberal political morality: others include democracy, human rights, social justice, and economic freedom.”

⁴² Pl. Nicolas TAVAGLIONE: *Gare au Gorille. Plaidoyer pour l'État de droit*. Genève, Éditions Labor et Fides, 2010.

⁴³ BUSSANI i. m. 138. ír arról, hogy „számos hivatalos meghatározás egyezik meg egymással abban, hogy átfedést mutat egész jogi civilizációkkal.”

⁴⁴ Merthogy a Christopher MAY: *The Rule of Law. The Common Sense of Global Politics*. Cheltenham, Edward Elgar, [2014]. 100. által mint „REITZ 2003, 484” meghivatkozott szövegből idézve, „nem a jogszabályi nyelvezet, hanem a jogállamiság alapjául szolgáló értékek exportjára kell összpontosítani.”

is egyetlen kiválasztott változata az, amit képvisel és megtestesít. E végső értelemben pedig – mivel ha úgymond a korábbi hibába visszaesve kizárólag merő formának tekintenénk, úgy (itt vagy ott, most vagy máskor) bárki vissza is élhetne ezzel – művelése és oltalma nem kevesebb, mint maga „a szabadság és az emberi méltóság eszméinek” ápolása és szándék szerinti oltalma.⁴⁵

Ebből a tartalommal dúsitásból azonban egyenesen adódik, hogy időközben „túlzottan is telített”, ennélfogva „túlméretezett fogalom” lesz – hiszen pontosan ez lett – ebből. Egy ilyen növekvés pedig, ha gömböcméretűre sikeredik, szükségképpen maga után vonja, hogy „puha szívacs” gyanánt mindent magába szívjon és egymagában is őrévé váljon annak, amit szokásosan a Nyugatnak tulajdonítunk vagy ekként szoktunk megnevezni. Ám ha ez a joguralom, akkor pontosan azt fedi le, aminek a kifejeződése. Éppen ezért tehát ennek a természetes közege ez, de semmiképpen sem valami másé. Amiből pedig egyenesen következik, hogy mára már megvalósult határain – azaz a Nyugat körén – túlra nem is terjeszthető ki.⁴⁶

Ez pedig éppen annak megerősítése, hogy „Számít a származás.”⁴⁷ Függetlenül attól, hogy a forrásvidék utólagos azonosítása persze mindig pontosan annyira vitatható, mint ilyené vagy olyanná kifejtett vagy átfejlett egyedének ekként vagy akként történő jellemzése. Mégis, többnyire a származásból adódik az otthonosságnak az az érzete, amelyben a kérdéses jelenség szabadon fejlődhet, és a mindenkor ott és akkor körülményei közt optimális válaszokkal képes felelni az őt ért eseti kihívásokra. Ennek belátása csak megerősíti a pár évszázaddal korábban már Montesquieu által megfogalmazott, majd egy évszázadra rá a német történeti jogi iskolától (*historische Rechtswissenschaft*) kidolgozott tételt a jog minden formájának történetiségéről, ami ugyanakkor természetszerű következményként egyszersmind a *hic et nunc* körébe zárt, vagy legalább abból további alakulásnak induló partikularitást jelent. És ez a historicitás nemcsak azt vonja maga után, hogy a jogállami igények maguk is felmerülésük körülményeinek tükröi, tehát a hely és idő specificitását mutatják,⁴⁸ de azt is, hogy más helyre és időre átvitelük sem magától értetődő, s főként nem tetszőleges elhatározás szüleménye – nemcsak a donor, de nyilvánvalóan a recipiens oldaláról sem.⁴⁹

⁴⁵ Jean RIVÉRO: L'État moderne peut-il être encore un État de droit? *Annales de la Faculté de droit de Liège*, (1957) 65–101. élelmű-summázatot jelentő vallomása szerint „a legalitás elvéhez az szükséges, hogy mindazok, akik ezt követelik, azt lássák benne, ami, vagyis egy civilizáció vetületét, egy ideológiai építmény részét; egyedül mi ezt nem tudjuk megvédeni; mert csakis annyiban védhetjük meg, amennyiben azt magunkban műveljük és éltejük magunk körül; a szabadság és az emberi méltóság eszményeit.”

⁴⁶ BUSSANI i. m. 142–143. és 148.

⁴⁷ Kezdő mondat in Paul BURGESS: Neglecting the History of the Rule of Law: (Unintended) Conceptual Eugenics. *The Hague Journal of the Rule of Law*, vol. 9. no. 2. (2017) 195.

⁴⁸ Vö. VARGA Csaba: *Jogállami? átmenetünk?* Pomáz, Kráter, 2007. Legújabb állásfoglalásként: „Elvontan jogállamiság nem létezik; nem is létezhet. Bárhonnan származik vagy bárhová is kényszerítik, az, amit társadalmilag jelent, kizárólag oda kapcsolódik.” MEIERHENRICH i. m. 578.

⁴⁹ „[A]z emberi magatartást s a politikát valóban irányító jog és intézmények nem lehetnek az ember egyszerű kreálmányai. Inkább egy folyamatos növekedésről vagy fejlődésről van szó, melynek során különösen politikusok és jogászok inkább megtalálják, semmint pusztán létrehozzák vagy feltalálják a jogot, annak a formába öntését vagy kodifikálását keresve, ami a pillanatnyilag adott társadalmi és politikai

Senki és semmi nem lélegzik s tevékenykedik elvont közegben. Élet nem zajlik máshol és másként, mint valós tér és idő meghatározódásaiban, szüntelen kölcsönhatásban annak egyedi elemei között. Márpedig ha így van ez, úgy a fentiek szellemében felfogott joguralmiság kiterjesztése, máshol meggyökereztetése végső soron nemcsak a benne rejlő jogi technikalitás, sőt nem is csupán a közegét adó jogi kultúra, de a mögötte álló teljes társadalmi összetettség s az azt kibontakoztató teljes historikum nyilvánvalóan lehetetlen átvitelét feltételeznék.⁵⁰

6. Univerzalizálás, transzferálás

Az embernek a globalizációban s mindenféle *big size* organizációban rejlő prométheuszi uralomkiterjesztő vágya mindazonáltal a jelen általunk megélt szegmensében érvényesülésre törekszik, s ennek megkísérlései egyszersmind a teoretikus és az annak megfelelő tapasztalati hagyomány gyakorlati tesztjei.

6.1. Nemzetközi érvényesítésben

Habár az Amerikai Egyesült Államok immár másfél évtizede változatlan, lényegében az Egyesült Nemzetek Szervezetétől átvetten adaptált hivatalos állásfoglalása joguralom-ügyben önmaga számára kifejezetten megengedő természetű – tehát alapvetően legalitás-alapú, és így nem is hagy számottevő teret arra, hogy egyéb érdemi (politikai vagy ideológiai meghatározottságú) tartalommal telítessék –,⁵¹ nos, mindettől lénye-

körülmények közt egy soha nem szűnő küzdelem és vita eredményeként jogként jelenik majd meg.” Johan K. DE VREE: *The Rule of Law: Order and Disorder in Political Systems. Legal Issues of European Integration*, vol. 10., no. 1. (1983) 10–11.

⁵⁰ Egyetlen – számunkra külső – példával élve: az amerikai jogi kultúrát „terjedelmes törvényhozás, bírósági hatalom és sajátos képzettségű jogászság” jellemzi, aminek mindennapi működése, hála e jogászkasztának, bonolyolt, költséges, és kívülről megközelíthetetlen. Bridgette DUNLAP: *Anyone Can Think Like a Lawyer: How the Lawyers’ Monopoly on Legal Understanding Undermines Democracy and the Rule of Law in the United States. Fordham Law Review*, vol. 82., no. 6. (2014) 2820. Vízfejként e túlhatalom az amerikai társadalmat – írja James Boyd WHITE: *The Invisible Discourse of the Law. Reflections on Legal Literacy and General Education. University of Colorado Law Review*, vol. 54. (1983). 144. – máris „növekvően legalista és perlő kultúrává” degradálta.

Megjegyzem, hogy pontosan ezen egyedi és csoportjellemzők kimunkálása a jogi kultúrák összehasonlító tanulmányozásának feladata. Vö. pl. VARGA Csaba (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest, [Osiris], 2000. és VARGA Csaba: *Jog, jogi kultúra és jogi hagyomány. Iustum Aequum Salutare*, XVII.évf., 2021/1. 191–219.

⁵¹ A Biztonsági Tanácsban 2004-ben elhangzott ENSZ főtitkári állásfoglalást a joguralomról – [Kofi ANNAN]: *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies. Report of the Secretary-General*. 6, *U.N. Doc. S/2004/616* (Aug. 3, 2004) in <<http://www.un.org/Docs/sc/sgrep04.html>>. 6. § [idézve in VARGA (2021a) i. m. 171–172.] – az Egyesült Államok hivatalossága négy év múltán máig terjedően akként foglalja össze, hogy „olyan állapot ez, amelyben a polgárok, társaságok s maga az állam engedelmeskedik a jognak, s ahol a törvények demokratikus egyetértésből származnak.” Miközben – teszi még hozzá kellő körültekintéssel – „Az államok különböznek törvényeikben s az emberi jogok tiszteletéről aláírt megállapodásaikban. A jogi kultúrák is történelmi okokból különböznek [...]. Maguk a társadalmak különböznek a jognak a társadalmi szervezés olyan más eszközeinek tulajdonított értékekben, mint a személyes vagy családi lojalitás. Az egyes adott törvények és más normák irán-

gileg függetlenül (avagy mindezek ellenére) az imént idézett bírálóat mégis megsemmisítő következtetésű. Mert bármennyire is engedékeny hangvételű ez a hivatalosság,⁵² mindazonáltal – mondja ki az előbbi pontban elemzett bíráló – csakis a Nyugatnak az egész világra kiterjesztett uralmi törekvését és ezzel bármiféle jogra való kiterjesztését érti és kísérli meg érvényesíteni minden olyan megközelítésben, amely kimondottan a joguralomra hivatkozik. Mert

„mindez csaknem annak a kijelentésével ér fel, hogy nemcsak a joguralomnak meghatározó ura a Nyugat, de egyszersmind *bármiféle* jog meghatározó urának is kell lennie. [...] És ilyen módon azzal, hogy összefüggéseiből kivetkőztetetten meghonosítják, azaz »dekontextualizálva« »naturalizálják«, a joguralom kettős lehetőséggel néz szembe: vagy a Nyugat iránti opportunizmusnak az esztelen szolgáját fogja képviselni, vagy önmagából merítő látomásokat kezd majd táplálni a világról, amik éppen arra bizonyulnak majd képtelennek, hogy bárki másnak a problémáit megértsék, és még kevésbé arra, hogy azokat meg is oldják.”⁵³

Ámde mindeközben azzal, hogy az alap gondolatot megfosztjuk a tér és az idő, s ezzel a történelmi meghatározódás dimenzióitól, s így valós létalapjától, immár kilúgozott, tisztán eljárási modalitásokból összerakottnak tetsző technológiát állítunk elő azok eredeti elemeiből, lassan olybá is fog tűnni, hogy most már nem egyéb, mint egy *panaceaként* mindentudó és mindenre hatni képes technológikus konstruktum lesz a végeredmény, hiszen ezáltal máris egy olyan „technikai felszerelés, társadalomra alkalmazott gépezet alkotottatott belőle, amit bárhová elcipelhetünk és ott a hálózatba bedugva máris tetszőlegesen működtethetünk”.⁵⁴

ti tisztelet kultúrák és körülmények szerint változó.” [USAID]: *Guide to Rule of Law Country Analysis. The Rule of Law Strategic Framework. (A Guide to USAID Democracy and Governance Officers.)* Washington, U.S. Agency of International Development, 2008. 5.

⁵² Hiszen egyszersmind biztosít afelől, hogy „a jogállamiság egyetemes elv, s ezért a jogállamiság támogatása nem feltétlenül jelenti, hogy idegen eszméket kell kényszerítenünk egy társadalomra. A kihívás éppen abban rejlik, hogy megtaláljuk annak a kérdéses társadalom értékeit és normáit tükröző módjait, amelyekkel egy társadalom jogállamként kormányozhatja magát. Mert valóban azok az országok, amelyek sikerrel reformálták meg jogrendszerüket, reform-sikereiket a meglévő modellekből történő tudatos kölcsönzésnek köszönhetnék, újításokat akkor vezetve be csupán, amikor az szükségesnek bizonyult.” *Ibidem*.

⁵³ BUSSANI i. m. 149. és 150. Továbbgondolja még Mauro BUSSANI: Deglobalizing Rule of Law and Democracy: Hunting Down Rhetoric through Comparative Law. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 67., no. 4. (2019) 701–744.

⁵⁴ Martin KRYGIER: Institutional Optimism, Cultural Pessimism and the Rule of Law. In: Martin KRYGIER – Adam CZARNOTA (ed.): *The Rule of Law after Communism. Problems and Prospects in East-Central Europe*. London, Routledge, 1999. 4. fejj., 82. Hasonló vélekedésekre ld. még Christopher MAY – Adam WINCHESTER: Introduction: The Rule of Law in the Contemporary World. In: Christopher MAY – Adam WINCHESTER (ed.): *Handbook on the Rule of Law*. Northampton, Edward Elgar, 2018. 3.; Jaakko HUSA: Developing Legal System, Legal Transplants, and Path Dependence: Reflections on the Rule of Law. *Chinese Journal of Comparative Law*, vol. 6., no. 2. (2018) 129–158.; Giacinto della CANANEA: *Due*

Egy ilyen utópizált végkifejlet fényében még inkább bizarrnak tetszik az a hiedelem, remény, és főként tántoríthatatlanul ismételten megkísérelt nagyhatalmi törekvés (ami ráadásul már az ezredvégi évtizedekben is dollármilliárdok elpocsékolásának ürügyeként szolgált⁵⁵), amit hivatalos amerikai elnevezésével *demokrácia-export*ként ismerünk. Ijesztő a perspektíva, ha csupasz háttér-jellemzőként számot vetünk azzal, hogy a ‘rule of law’ terminus 132 millió alkalommal fordul elő az interneten,⁵⁶ ám az ‘export democracy’ is közel félmilliószor, s az ennek csaknem szinonimáját képező ‘rule of law export/promotion’ specifikáció pedig kétszázezernél többször, miközben a pontosan ezzel történő állami, politikai és militáris foglalatosság, már-már úgyszólván foglalkozási ág immár a teljes elhivatottsággal ezt űzők (és irodalmi megnyilatkozásaik szerint is) az Egyesült Államokban úgyszólván önálló „iparágga” nőtte ki magát.⁵⁷

Hosszú a története és az irodalmi számbavétele is a jogtranszfernek, olyan változékony eredményekkel, amik a mai napig vitákat váltanak ki.⁵⁸ Mert egyfelől történelmileg igazolható a nemrég elhunyt skót jogtörténész igazsága, aki szerint a jogtörténet egésze lényegileg egymásra hatások, jogkölcsonzések sorozatából áll elő,⁵⁹ miközben antropológiailag és szociológiailag szintén helytálló az a kolonizáció felszámolása után született értékelés, miszerint az erőltetett külső gyarmatosító joghatás úgyszólván soha és sehol nem járt eredménnyel abban, hogy a felkínált minta teljességében megvalósuljon s gyakorlatában az eredeti otthoni működésre hasonlítson, annak mintegy replikáját hozva létre egy-egy új kísérleti terepen; abban azonban mindig eredményesnek bizonyult, hogy megzavarja, összetörje, felszámolja annak a rendnek a finom társadalmi szövetét, ami az adott közösség eddigi (s esetleg ilyen kihívásoktól, interferenciáktól eleddig háborítatlan) életének, mindenkori túlélésének a záloga – egyben terméke és mindennek aktív szervező kerete – volt.⁶⁰ S csupán e gondolatmenet logikus befejezése csupán, hogy kritikus tömegben történő előfordulásukkor, amikor a transzplantációs hatás gyengesége az ősi szövet szétroncsolásának erősségével párosult, jöttek létre a Nyugat dicsősége árnyoldali áldozataiként a mindenkori centrumok távoli perifériáin azok az immár alig használható és befolyásolható szociális maradvány-entitások, amiket ugyanez az irodalom szokásosan és gyakorlatilag majdhogynem a mellékter-

Process of Law beyond the State. Requirements of Administrative Procedure. Oxford, Oxford University Press, 2016. 86–87. és 198–204.

⁵⁵ Vö. pl. James A. GARDNER: *Legal Imperialism. American Lawyers and Foreign Aid in Latin America.* Madison, University of Wisconsin Press, 1980.

⁵⁶ VARGA (2021a) i. m. írásakor, 2020 őszén ez a mindenképpen hatalmas szám még 105 millió volt!

⁵⁷ Thomas CAROTHERS (ed.): *Promoting the Rule of Law Abroad. In Search of Knowledge.* Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2006. beszél például ilyen terminusban – ‘a joguralom elősegítésének ipara’ – tárgyról.

⁵⁸ Vö. pl. VARGA Csaba: Jogi mintaadás egy globalizálódó korban. *Társadalomkutatás*, 24. évf., 2006/1. 33–60.

⁵⁹ E topikának Alan WATSON: *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law.* Edinburgh, Scottish Academic Press, 1974. úttörő okfejtésével indított életművére ld. VARGA Csaba: Jogátültetés, avagy a kölcsönzés mint egyetemes jogfejlesztő tényező. *Állam- és Jogtudomány*, XXIII. évf., 1980/2. 286–298.

⁶⁰ Jean GAUDEMET: Les transferts de droit. *L'Année sociologique*, vol. 27. (1976) 29–59.

méket illető belenyugvással roncs társadalmaknak (*wicked societies*) szokott immár terminologikusan is nevezni.⁶¹

A jogátvitel történeti kutatása egyébként két történelmi periódust különít el tárgyában. Mert klasszikus korában, nagyjából a kapitalizmus Lenin által imperializmusnak nevezett fejlődési szakaszáig a jogtranszfer célzott volt: technikai, adott egyedi megoldások átvételében/kiterjesztésében megtestesülően a praktikum kategóriájában is nagyban-egészében kifejezhető. Azóta azonban egyre inkább és egyre merészebben egész társadalomképek, a mögöttes ideológia *know-how*-jával kísért teljes társadalomszervezési eszköztár és gondolatvilág, egy egész kultúra átültetésének a megkísérlésével nem kevesebbre, mint totális társadalomátalakításra törekszik. Ezzel pedig közel kerültünk ahhoz a problematikához, amit szépelgő öndicsérettel a fentebb jelzett „ipar” a jogállamiság elősegítésének, promoválásának szokott nevezni. Pedig kulturális értelemben ez aligha más, mint egy adott hely adott társadalmának egy új programozottsággal történő megújítása, mesterséges átalakítása, voltaképpeni felváltása.

Immár a joguralom-exportra kiélezve, ezt a hatásmechanizmust erősíti meg a mai célzott kutatás így: az eddigi társadalmi rendet fenntartó informális eszközök, tehát integráltságának voltaképpeni szubsztrátumai ilyenkor nagyrészt megsemmisülnek, de eredeti hatékonysággal az importált rend sem fog működni – és ráadásul még az sem egyébként nem tervezett, nem is kívánatos mellékhatások, s láncreakciószerűen azok további mellékhatásai nélkül. Röviden: „Jogi anarchia jöhet létre egy új formális jogi rendszerből, ha nem áll mögötte társadalmi tőke, működő intézményi háttér, valamint a megéltetését lehetővé tevő fegyelem.”⁶² Hadd éljek csupán egyetlen példával, az eredmény plasztikus ábrázolását India egyik nemrégiben még funkcióban volt kabinet-miniszterének köszönhetően. Ti. az ügyvéd múltú politikus hiteles értékelése szerint „Hívhatjuk magunkat funkcionális anarchiának vagy diszfunkcionális demokráciának egyaránt. Biztos csupán egy dologban lehetek, nevezetesen abban, hogy egy joguralmat élő polgári társadalom minőségétől mi még fényévekre távol állunk.”⁶³ És ezt egy kontinensnyi méretű ősi civilizáció hivatalos képviselője állapítja meg, akinek népe már jó negyed évezrede ismeri az angol civilizációs berendezkedés áldásait, milliányi megtapasztalással sokuktól immár honosként is megélve azokat az Egyesült Királyság polgáraiként.

⁶¹ Mint véletlenül éppen a kézirat zárása idején olvasható egy hazai baloldali publicisztikában: „demokráciák helyett egy sor diszfunkcionális, bukott állam” – DOBOZI István: A 9/11 manhattani füstgomolyai. *Élet és Irodalom*, LXV. évf., 37. sz. (2021. szeptember 17.) 12. –, míg a konkluzív érdemet egy jobboldali komment mondja ki: „Káosz, destabilizáció, non-stop háború és világméretű migránskrizis.” https://mandiner.hu/cikk/20200116_demokraciaexport

⁶² Frank UPHAM: *Mythmaking in the Rule of Law Orthodoxy*. Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2002. 32., és idézet 33.

⁶³ P[alaniappan] CHIDAMBARAM: The Citizen and the Rule of Law. In: N. R. Madhava MENON (ed.): *Rule of Law in a Free Society*. New Delhi, Oxford University Press, 2008. 21. Hasonlóképpen nyilatkozik Harish NARASAPPA: *Rule of Law in India. A Quest for Reason*. New Delhi, Oxford University Press, 2018. 206.

Nos, a kommunista diktatúra magyarországi első számú szörnyfigurája, az egyébként művelt, tanult, sőt némileg világot is látott Rákosi Máttyás a második világháború végén Moszkvából ma már ismert küldetéssel hazatérve még így szónokolhatott:

„Én nagyon jól tudom, hogy az angolszász kultúrának olyan hallatlan teljesítményei vannak egész kultúránk kialakításában, hogy nélküle el sem képzelhető a modern élet. Azt is tudom, hogy az angolszász életmód még hosszú évtizedekre, talán évszázadokra rá fogja nyomni a pecsétjét a modern fejlődésre. Ugyanakkor azonban tudom azt is, hogy egy életmódot, egy kultúrát nem lehet mesterségesen átültetni egyik országból a másikba.”⁶⁴

Ám ezt a bízvást ősinék mondható felismerést változatlanul át tudja törni az érdek, amennyiben a tehetőség érzetével, a kényre-kedvre történő cselekvés olykor visszaigazoltnak tetsző bővületével társul. Merthogy bő hat évtizeddel utóbb a ma még változatlanul világhatalom Amerika várakozásait még mindig csak ekként jelenítheti meg egy mai értékelője: „csupán »jó törvények bocsátandók ki«, majd várható, hogy másnap reggel felébredve mindenki akként fog eljárni, mint ahogyan azt a fejlett mintaadó ország polgárai teszik.”⁶⁵ Nos, a mostani látványos, két évtizedes afganisztáni vállalkozás robbanó kudarcát szemlélve sem feltétlenül a még ismeretlen, bár gyanítható végkifejlet az igazán érdekes, hanem inkább a törvényszerűen ide vezetett utak koncipiálatlansága, tervezés és mélyebb, a jogot is magában foglaló, társadalomtudományilag megalapozott gondolat híján merő érdekezérelt politikai és katonai hatalomtechnikát üres göggel elegyítő telítettsége.⁶⁶ És nem mástól, mint mai unipoláris világregdünk meghatározója részéről! Mert hasonló helyzetekben⁶⁷ a tudományos szakirodalom éppen nem ezt, hanem a normatív szabály-formulák szövegszerűségének háttérbe szorítását, azaz „a törvény-nyelv helyett a joguralmat megalapozó értékek” átvitelének/elfogadtatásának a lehetőségét fontolgattatja,⁶⁸ emlékezve például a hidegháborús évek amerikai külügyminiszterére, aki a joguralom nemzetköziesített fenntartása/elősegítése egyetlen újként már 1957-ben „a kölcsönös megértés növekedése

⁶⁴ RÁKOSI Máttyás: A magyar demokrácia kérdései. In: *Demokrácia*. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása. Budapest, Egyetemi Nyomda, [1945]. 162.

⁶⁵ „ELLERMAN 2008, 175” – idézi így meghivatkozott szerzőjét MAY i. m. 101.

⁶⁶ Ld. pl. Chris WHITOCK: *The Afghanistan Papers. A Secret History of the War*. New York, Simon & Schuster, 2021.; vö. még <https://tinyurl.com/2p9aw8d9>

⁶⁷ Pl. Sin Wai MAN – Chu Yiu WAI: Whose Rule of Law? Rethinking Post-Colonial Legal Culture in Hong Kong. *Social & Legal Studies*, vol. 7., no. 2. (1998) 147–169.; Christoph H. STEFES: Clash of Institutions: Clientelism and Corruption v. Rule of Law In: Christopher P. M. WATERS (ed.): *The State of Law in the South Caucasus*. New York, Palgrave Macmillan, 2005. 3–19.; Karen E. BRAVO: Smoke, Mirrors, and the Joker in the Pack: On Transitioning to Democracy and the Rule of Law in Post-Soviet Armenia. *Houston Journal of International Law*, vol. 29., no. 3. (2007) 489–581.; specifikus esetként ld. még Katrin BLASEK: *Rule of Law in China. A Comparative Approach*. Heidelberg, etc., Springer, 2015., párhuzamos nyugati (német/francia/angol)–kínai helyzet-bemutatással.

⁶⁸ Ld. MAY i. m.

[... és ...] a bizalom általánossá válása” nélkülözhetetlen fontosságát hangsúlyozta.⁶⁹ Merthogy – amint a végső bölcsesség olykor meg szokott fogalmazódni – „A jogállam nem a törvényhozásban, hanem a lelkekben s az erkölcsökben honol”,⁷⁰ s ezért „Nem építhetünk bizalmat a jogban s a jogintézményekben úgy, ahogyan például egy oltást beadhatunk; mivel ez nem adódhat másból, mint csakis az adott helyen meghatározó tömegek elköteleződéséből.”⁷¹

Nemzetünkre és a nem oly régi múlt közel fél évszázadára kiterjedően szomorú epilógus, hogy – korabeli megnevezése szerint – a „ténylegesen létező szocializmus” korában a jog is és a mögötte a társadalmi integrációban nélkülözhetetlen szervezőerejét képező erkölcs is egyaránt elveszítette támogatottságát, és maradt az előbbi a bolsevizmus vívmányát kíméletlen pontossággal átvéve merő állami kényszer, s ezzel kívülről érkező, de minden életviszonyba folyvást beavatkozó erőszak,⁷² az utóbbi pedig fragmentált álszentség.⁷³ Mert, mint utólag megfogalmazódhatott, „Magyarországon [...] ténylegesen bármiféle erkölcsnek a presztízse minimális, miként a jogé is. A jogot sikerült egyik támaszától megfosztani.”⁷⁴

6.2. Az Európai Unió színterén

Rátérve végül az Európai Unióban megkövetelt jogállamiság kérdésére, egyfelől adott a mai úgyszólván hiszterizált légkör, amit éppen e terminus körül csatározva, ezt számon kérve keltének, hogy a központ, egy pillanatnyi *mainstream* politikai ágendáját nem követő tagállamokat is saját fősodrukba betereljenek, másfelől pedig annak ténye, hogy ugyanakkor senki sem tud felmutatni az Európai Unióban érvényes olyan normatív meghatározást, amely az általuk szándékolt felelősségre vonást mintegy jogesetként érdemben és jogászilag értékelhetően megalapozhatná.

Ebben hathatott figyelemfelkeltően egy az alapokra visszatekintő értékelés, amely szerint eleve nem feltétlenül problémátlan az Uniónak a jogállamisághoz fűződő viszonya.⁷⁵ Eszerint ti.:

⁶⁹ Christian A. HERTER in *Department of State Bulletin*, vol. 37. (1957) 228., idézi William W. BISHOP: The International Rule of Law. *Michigan Law Review*, vol. 59., no. 4. (1961) 572.

⁷⁰ Yves GAUDEMET: L'occupant privatif du domaine public à l'épreuve de la loi. In: *L'État de droit. Mélanges en l'honneur de Guy Braibant*. Paris, Dalloz, 1996. 309.

⁷¹ Katharina PISTOR: Advancing the Rule of Law. Report on the International Rule of Law Symposium Convened by the American Bar Association November 10, 2005. *Berkeley Journal of International Law*, vol. 25. no. 1. (2007) 40.

⁷² Ld. pl. VARGA Csaba: Lenin és a jog. (Esettanulmány a jogi normalitás határvidékéről.) *Valóság*, LXII. évf., 2019/5. 82–105.

⁷³ Ld. pl. néhány korabeli esettanulmány tükrében VARGA Csaba: A jog mint társadalmi kérdés. *Valóság*, XXVIII. évf., 1985/2. 8–19. és VARGA Csaba: Mi kell a joghoz? *Valóság*, XXXII. évf., 1989/63. 1–17.

⁷⁴ TAMÁS András: Meditáció. In: RÁCZ Lajos (szerk.): *Magister scientiae et rei publicae*. Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 70. születésnapja alkalmából / *Liber amicorum studia G. Máthé septuagenario dedicata*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011. 210.

⁷⁵ Ez váratlan következményeket is magában foglalhat, mint például azt, hogy „Ironikusan kifejezve [...] az Európai Unió mint ilyen valószínűleg a joguralomhoz való hűség tekintetében aligha különbözik Magyarországtól”. Dimitry KOCHENOV: EU Law without the Rule of Law. Is the Veneration of Autonomy

„Intézményi eszményként az Európai Uniót nem a jogállamiság vezérli. Ehelyett a nagyrészt az EU jogrendje autonómiájának a szemszögéből szemlélt »jogállamiságot« azért állítja csatarendjébe, hogy megóvja jogát bármiféle lehetséges belső és külső vitatástól. Ám ez pontosan ellentéte annak, amit klasszikus felfogásában a jogállam takar [...]. Ezzel pedig klasszikus értelmének kificamításával és mintegy cinikus kifordításával ezt a lehetséges vitatás lehetetlenítésének az eszközeként fogja fel.” Mert „Nem értékek tartoznak az EU megalapozó eszméihez, avagy – Joseph Weiler kifejezését⁷⁶ parafrázálva – nem értékek azok, amik az EU örökítőanyagában találhatóak [...], hiszen [...] a demokrácia és a jogállam csakúgy, mint most, mindig is láthatóan teljességgel a tagállamok gondjaira voltak és vannak bízva.”⁷⁷

Érdekes módon annak a jogilag védhetetlen helyzetnek az előállításához, hogy az Európai Unió tisztátalan módon jogi következményeket próbál kapcsolni egy olyan jogállaminak nevezett igényhez, amelyről a jogban alkalmazható operatív fogalmiság és meghatározottság híján jogi értelemben nem, csakis politikai – vagyis nem kötelező, de szabadon vitatható felvetésként és/vagy többségi/kisebbségi – várakozásként lehet egyáltalán beszélni, maga a jogállami mivolt fluid képzete is nyilvánvalóan hozzájárulhatott. Az a körülmény tehát, hogy éppen körülhatárolatlanságánál fogva mindenkinek a maga módján kedves mondanivalót tartogatva egyszerű retorikai közhelyként, *toposz* gyanánt szolgálhatott.⁷⁸ Így hát a 'joguralom' és 'jogállam' szóhasználat – ami éppenséggel „olyan kifejezés, amely oly könnyen csúszik ki nyelvünkéről”⁷⁹ – maga is egy „az általa jelöltnek az ajánlására bevetett retorikai fogás”.⁸⁰ És megtehető ez, mert

„Magának az elgondolásnak van retorikai ereje. A terminus merő használata gyakran csakis arra való, hogy bármiféle külön érvelés nélkül súlyt adjon egy adott követelésnek – akár olyan esetben is, amikor még az sem nyilvánvaló, hogy egyáltalán mi köze egyiknek a másikhoz.”⁸¹

Ami már-már azt jelenti, hogy minél bizonytalanabb, de sejtetőbb képzzettel élünk, annál több irányban s annál több haszonnal kecsegtető fegyverre lehetünk. Mert eb-

Worth It? *Yearbook of European Law*, vol. 34., no. 1. (2015) 75–96., idézve a https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2642689 előzetes közléséből, 3.

⁷⁶ J. H. H. WEILER: The Schuman Declaration as a Manifesto of Political Messianism. In: J. DICKSON – P. ELEFThERiADIS (ed.): *Philosophical Foundations of European Union Law*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 147–158.

⁷⁷ KOCHENOV i. m. 22., valamint 7.: „A jogállamiságot értelméből kifacsartan az esetleges vitathatóság kikapcsolásának eszközeként értelmezik, ami pontosan az ellenkezője annak, amit a jogállamiság klasszikus értelmezésének jelentenie kell.”

⁷⁸ Ld. bővebben VARGA (2021a) i. m.

⁷⁹ ROSS CRANSTON: Human Rights and the Rule of Law. *JUSTICE Journal*, vol. 3., no. 1. (2006) 8.

⁸⁰ Sir John LAWS: The Rule of Law: Form or Substance? *JUSTICE Journal*, vol. 4., no. 1. (2007) 24.

⁸¹ Theo RYCROFT: The Compatibility of the Rule of Law with Evil Regimes. *UCL Jurisprudence Review*, vol. 15. (2009) 124.

ben a cinikussá vált gyakorlatban „az a körülmény, hogy a joguralomhoz eltérő meghatározásokat választunk, [...] bizony kényelmesen lerövidített lehetőséget teremt számunkra ahhoz, hogy a jogrendszer számos jellemzőjével foglalkozhassunk.”⁸²

7. Az alapgondolat újragondolása

Mi is áll hát az alapgondolatból kisugározottat és ilyen vagy olyan módon származtatott mindezen megfontolások mögött?

7.1. Általános tanulságként

Legáltalánosabban is nem más, mint ugyanaz az Isten-képmás emberből⁸³ kiszakadó erkölcsi igény – ami lehet természetjogiasan spekulatív rekonstrukciós alapú vagy múltbéli gyakorlattól és hagyománytól megszentelt egyaránt –, hogy amit természetnek, azaz a teremtett világunkban eleve benne rejlő rend részének tart, érvényesen jelenlévőnek tarthassa függetlenül attól, hogy adott hely és idő tételes jogrendszerének volt-e, van-e erre külön normatív rendezése. Számomra – bár csupasz szubjektív megérzés is lehet – valami hasonlót jelent a XX. századot megélt angol–amerikai költő W. H. Auden 1939-ben született rejtélyes versének talán legrejtélyesebb sora: „A jog az A Jog.”⁸⁴ S talán erről, ennek a bizonytalan, de mindig sejtetett, és így mindig incselkedő s újabb válasz megfontolására késztető kettősségről írta a kérdés mai ismert, történetesen közép-európai gyökerű szakértője, hogy valaha „a király alá volt rendelve annak a jognak, amit nem ő alkotott, annak, aminek mindazonáltal voltaképpen köszönhette a királyságát. S e jog megszegése vagy figyelmen kívül hagyása bizony joguralom-sértés volt, akár a király vagy bárki más követte is el”⁸⁵

Abban a mai komplexitásában, ami egy (XVIII–XIX. századi) korlátozott használatú államtudományi fogalomnak (hidegháborús előnyfelmutatásként) nehéz konfrontációs időkben véghezvitt politikai felfuttatásából, majd ennek (napjainkban) világhatalmi globalizáló diplomáciai és világgazdasági nyomásgyakorlási eszközzé tételéből, s így sokszoros transzformációjából – transzszubsztanciálásából eredően egyenesen transzmutációjából – állt elő, a jog, még pontosabban a joguralmi eszme számára két lehetőség adódik. Vagy folytatja közel fél évszázada megkezdett útját,

⁸² Adriaan BEDNER: The Promise of a Thick View. In: MAY–WINCHESTER (ed.) i. m. 47.

⁸³ Ter 1:26–28. Vö. még: <http://lexikon.katolikus.hu/I/istenképesség.html> és https://en.wikipedia.org/wiki/Image_of_God.

⁸⁴ „Law is The Law.” W. H. AUDEN: Law Like Love. http://web.mit.edu/cordelia/www/Poems/law_like_love.html. A vers egészét Ronald GOLDFARB: Is Law Like Love? W. H. Auden’s report from 1600 Black Lives Matter Plaza. (June 11, 2020) <http://www.washingtonindependentreviewofbooks.com/index.php/features/is-law-like-love> a szó szubjektív értésével, Nasser HUSSAIN: Auden’s Law Like Love. *Law, Culture and the Humanities*, vol. 17., no. 1. (2021) 147. pedig „a pozitív jog tautológiái” egyik lehetőségeként, költői példázat gyanánt magyarázza. Magyarítója, Israel Efraim a kérdéses sort is gyönyörűen, de „A Törvény az Törvény, nincs mese.” értelemben fordítja. https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Auden%2C_W._H.-1907/Law%2C_Like_Love

⁸⁵ Martin KRYGIER: Inside the Rule of Law. *Rivista di filosofia del diritto*, vol. II., no. 1. (2014) 84.

a világ *global village* gyanánt bejárását és eluralását, ami alig vezethet máshoz, mint már bekövetkezett, de majd csúcspontját is feltehetően a nem távoli jövőben elérő teljes hatástalanodásához: annak visszavonhatatlanságához, hogy miután belülről kiüresedett, így továbbra már bármiféle határozott jelentés közvetítésére képtelenné váltan egyszersmind szükségképpen használhatatlanná változott. Vagy visszaveszi a jog azt, ami már a legkorábról, eszménnyé formálódásától, alapvető küldetésétől kezdve az övé volt, s amiben, ha volt is abban bármiféle politikum, az sohasem volt több vagy más, mint ami a jog természetszerű közegének soha ki nem utasított, mert végsőkéig ki nem utasítható része volt és maradt is. Mert ez az utóbbi lehetőség tisztában van azzal, hogy „tisztán a jogról való teoretikus reflexióhoz tartozik mindazon fogalmak meghatározása, amelyek lényegét adó alaprétege jogi. Ámde amikor a politikai kisajátítás meghamisítja a fogalom jogi lényegét, az elméleti jogművelőnek minden fegyverével élnie kell ahhoz, hogy erre rámutasson.”⁸⁶

Mi tehát e körképből, a változó alakulások, éthoszok, remények és ezek olykor megsemmisítő bírálatai sorából a voltaképpeni következtetés?⁸⁷ Egy olyan tanulság, amely fényt vethet a ma tényeire, s mindenekelőtt az esetleges teendők kilátásaira is? Más szavakkal kifejezeten: mi is ennek a fogalmi képnek az alaptermészete?

Elsődleges következtetésünk mindenekelőtt az, hogy amennyiben a joguralom eszméje úgy, amilyen formában mára intézményesített, valaminek a mércéje, úgy alkalmassá kell lennie arra, hogy általa mérjünk, vagyis hogy a kívánatos minőség fennálltának megállapíthatósága vagy ellenőrizhetősége céljából kiválasztott tetszőleges tárgyunkat e mércével összevethessük. A jogban ilyen mérés csakis egy elvont szabályban meghatározott eset (*casus iuris*) és egy a jogi státusában megítélendő cselekvés, állapot vagy helyzet összevetésével lehetséges; ez pedig kizárólag a kérdéses szabály meghatározása szerinti jogesetet alkotó s ekként meghatározott tények fennállásának vagy fenn-nem-állásának bizonyításával gondolható. Mindez eleve azt jelenti, hogy jog esetévé csak olyasmi tehető, amit az azt alkotó tények halmazaként a jogalkotó már előzetesen definiált. Kissé távolabbi nézőpontból megfogalmazva ez azt jelenti, hogy egy, az adott közösség számára rossznak/jónak érzett cselekményt, avagy állapot vagy helyzet előállítását kizárólag akkor tudjuk jogilag minősíteni (büntetni/jutalmazni), ha túljutva a közvetlen benyomásokban történő megtapasztaláson, el tudunk jutni valamiféle ideáltipikus megfogalmazáshoz, majd végül – a jogba transzformálás műveként – az azt megtestesítő vagy annak bizonyosságául szolgáló esemény vagy jelenség tényállásként (*Tatbestand*), azaz tények jogilag már egymásra vonatkoztatott összefüggő halmazaként történő meghatározásához. Ekkor és így érkezhetünk csupán el legkülönbözőbb életbeli előfordulások végtelen változatosságú, egyedileg mindazonáltal azonosítható konkrétságain keresztül ennek a jogban definiált minőségnek bármely adott élethelyzetben való megvalósultsága vagy ennek kizártsága kimutathatóságához.

⁸⁶ GODEFRIDI i. m. 101. pont.

⁸⁷ Megjegyzendő, hogy egy ma született mega-összefoglalásban ugyan – MEIERHENRICH–LOUGHLIN (ed.) i. m. – noha előfordul olyan kifejezés, mint például ‘civilizáló küldetés’, ‘eszmény’ vagy ‘fegyelmező hatás’, ezek önsúlytalanítottak, bármiféle, a joguralom természetére irányuló lényegi üzenet közvetítése nélkül.

Az az egyébként is legfeljebb megközelíthető eszmény viszont, amit jogállamiság vagy joguralom néven ismerünk, körülírásokkal bizonyonnyal jellemezhető, de kimerítően, határai éles megvonásával meg nem határozható. Következésképpen, mivel nem tényállásszerűsíthető, nem is válhat operatív fogalomká a jogban. Ezért nevezi a tudományos módszertan világszerte ezt a „lényegileg vitatott fogalmak” egyikének, a tudományos leírásokban használatos fogalmak logikai osztályozása pedig olyannak, ami az egyértelmű definiálhatóságú ún. *osztályfogalmakkal szemben* csupán példázásokkal és egyéb jellemzésekkel körülírható ún. *rendfogalomnak* minősül.⁸⁸

Már pedig e minősége nem csupán meghatározhatatlanságát jelenti, hanem annak szükségképpeniségét is, hogy a mégis meghatározandóság esetleges kényszerében sem válhat mássá, mint amit természete lehetővé tesz számára. Vagyis bárminemű körülmények között függeni fog attól, hogy milyen összefüggésben, kik és milyen érdektől/céltól vezérelten érvelnek jelentését illetően.⁸⁹ Merthogy már fogantatásában is politikai célok és megfontolások terméke, s így fogalma is eredendően politikai.⁹⁰ Amiből egyértelműen következik, hogy jogi alkalmazásra nem számíthat, következésképpen az alkalmazottságát, teljességét, minőségét illető bármiféle érvelés és tárgyalás nem lehet egyéb, mint közvetlenül politikai természetű. Vagyis kizárólag egy-egy adott perspektívából megítélhető, mert érdek-orientált, egyenesen érdek-függő. Azaz eltérő perspektívából történő megközelítésben más és más eredményre vezető. Megjegyzendő ugyanakkor – s ez minden ilyen helyzetre nézve érvényes –, hogy az ebben a rendfogalmi mivolt természetét képező meg-nem-határozottság, vagy élesebben kifejezve, meghatározhatatlanság ugyanakkor éppen nem az ilyen típusú fogalmiságok teherterele, hanem annak az előfeltétele, hogy funkciójának egyáltalán megfelelhessen⁹¹ – általában annak, hogy különféle egyediségek közös fogalmi megjelenítése lehessen, azaz esetünkben annak, hogy egy eszményt kifejezhessen. Amely eszményjelzés lehetőségére rögvest megszűnne, mihelyst bármiféle szorosan meghatározhatóra (azaz, logikai terminológiával élve: rendfogalmiból osztályfogalmivá) szűkítenék jelentését. Ám ha eszmény, ami ekként teljességgel nem elérhető és nem is megvalósítható/implementálható a való életben, hanem ehelyett csakis valamelyest (többé vagy kevésbé, és

⁸⁸ Ld. az előbbire W[alter] B[ryce] GALLIE: *Essentially Contested Concepts. Proceedings of the Aristotelian Society* New Series, vol. 56. (1955–1956) 167–198., az utóbbira pedig Carl G. HEMPEL – Paul OPPENHEIM: *Der Typusbegriff im Licht der neuen Logik*. Leyden, Sijthoff, 1936. és Gustav RADBRUCH: *Klassenbegriffe und Ordnungsbegriffe im Rechtsdenken. Revue Internationale de la Théorie du Droit*, vol. XII. no. 1. (1938) 46–54. A közértés számára tehát „emberi minőségek halmaza, nem bármiféle mérhető vagy megcímkezhető mennyiség” – írja már bevezető jellemzés gyanánt a klasszikus Judith N. SHKLAR: *Legalism. An Essay on Law, Morals, and Political Trials*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1964. 1.

⁸⁹ „[S]zereplő- és összefüggés-függő, történelmileg véletlenszerű, normatív pedig sem nem egyetemes, sem nem semleges.” Következésképpen az érvelés egy ilyen fogalom kapcsán kizárólag „érdektől és elérendő céltól vezérelt” lehet. Knut TRAISBACH: *Judicial Authority, Legitimacy and the (International) Rule of Law as Essentially Contested and Interpretive Concepts: Introduction to the Special Issue. Global Constitutionalism*, vol. 10., no. 1. (2021) 75–90. II. fejt.

⁹⁰ SHKLAR (1987) i. m. ill. NARASAPPA i. m. xxviii.

⁹¹ E „fogalmak vitatott természete nem »megoldandó«, mert éppen ez a lényeges a céljaihoz”. TRAISBACH i. m. III. fejt.

ilyen vagy olyan értelemben, viszonyban vagy kölcsönösségben) megközelíthető, úgy mindig vitatható, következőképpen tehát vitatott marad.⁹² És ismét: nem teherképe ez, hanem éppen sajátos erőssége, hiszen pontosan ez adja mindenkor így vagy úgy konvencionalizálódó értéseinak, változó körülmények közt is hívószava frissként megmaradásának a belső dinamizmusát.⁹³

Ez a körülmény magyarázza tehát, hogy noha „a ‘joguralom’ terminus számos összefüggésben használható, a bírák mégsem nagyon alkalmazzák, mert alaktalan változékonysága aligha segíti adott esetként eldöntését.”⁹⁴ S ezért mondhatjuk azt is, hogy nem áll mögötte más, mint eszmény, melynek tárgya ugyan a jog, hivatkozásai is jogiak, önmagában azonban a jog, a jogalakulás, a jogélet bármiféle konkrétuma és főként azok éppen adott halmaza legfeljebb példázza, de nem teszi ki – hiszen elvileg nem is teheti ki – teljességét.⁹⁵

7.2. Lehetséges válaszként, *de lege lata* és *de lege ferenda*

De lege lata tehát konkluzív, bizonyítható, s az adott történelmi körülmények közt optimális és előremutató volt a jogállam/joguralom fejlődéstörténetében előállott első és második szakasz, melyben először a *Rechtsstaat* ill. a *rule of law* a kérdéses fogalmak mint célkitűzések s egyben eredmények leíró megjelölését, majd a Jó és a Rossz halálosnak érzett küzdelmében a pozitív eszmény, az emberi önnemesedés mint civilizációs előrehaladás jogi útjának a nevét adta. A harmadik szakasz és állapot viszont, amelyhez néhány évtized óta a globalizálás uniformizáló erői törekszenek, nem bizonyulhat már sikeresnek, mert önmaga eszményképi voltát önmaga ilyen vagy olyan megvalósulásaival immár jogi normatívumként való megfogalmazására, azaz egy merő filozófikus eszmény *descriptum*ának jog szerinti *prescriptum*ként való kikövetelésére tesz kísérletet, aminek, mint megkíséreltük bizonyítani, maga a tárgy áll ellen.⁹⁶

⁹² „Egy nem emberektől, hanem törvényektől uralt társadalomban szükségképpen állandósult vita zajlik a joguralom jelentéséről.” Jeremy WALDRON: Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (in Florida)? *Law and Philosophy*, vol. 21., no. 2. (2002) 164.

⁹³ Bármennyire távol eső a példa, módszertanilag hasonló a helyzet a nagy világvallások alapját képező isteni revelációk szövegfoglatatának a természetével is. Ld. VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmatái*. 2. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 2.3.1. pont. <https://mek.oszk.hu/14600/14633/14633.pdf>

⁹⁴ John BASTEN: Human Rights and the Rule of Law. *Newcastle Law Review*, vol. 11., no. 1. (2008–2009) 33.

⁹⁵ Amiként a téma szakértője két évtizede megfogalmazta: „Mivel jelentős a joguralom eszményisége, egyértelműen számolnunk kell vele, el kell kerülnünk azonban, hogy ilyen vagy olyan formát öltésével vagy intézményi megoldásával azonosítsuk vagy ilyesmire visszavezessük.” Miközben persze változatlanul „szükséges, hogy felmutasson valamiféle speciális kapcsolatot a joggal, hiszen ha a joguralom pusztán annak szabályát jelentené, amit éppen jónak tartunk, úgy maga a fogalom válnék immár feleslegessé”. Martin KRYGIER: Transitional Questions about the Rule of Law: Why, What and How? *East Central Europe / L'Europe du Centre Est*, vol. 28., 2001/1. 32. <https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p;query=Id:%22media/pressrel/HHT66%22> illetőleg KRYGIER (2014) i. m. 81.

⁹⁶ A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének jogszociológusából a Central European University nemzetközi konstitucionalistájává, majd az Emberi Jogok Európai Bíróságában

Ilyen módon *de lege ferenda* a követhető jövőre nézve kizárólag egy eltérő út javasolható. Olyan, amelyben jogi számonkérhetőségre számítva nem az állam és joga iránt támasztottan vágyott célok és megvalósulások definitív összességét takarja a jogi megfogalmazás vagy annak kikényszerítendőnek vélt tartalma, hanem a kívánatos előrehaladás minimumfeltételeinek kizárólag azok az elemei, amelyek operatív jogi terminusokban, mert tényállásszerűsíthetően meg is fogalmazhatók.

Hasonló megfontolás természetesen egy-egy nemzeti jogrendszerre vetítve is felvethető. Persze nem időszerű feladatként, hanem méltó válaszként arra az esetre, ha és amennyiben az európai uniós kifogáskereső és zsaroló támadás esetleg változatlan folytatódása ezt ilyen szinten is szükségessé tenné, például tartalma kellő szintű – tehát az Európai Unió realitásában nemzeti alkotmányban történő – kibontása formájában. Merthogy a „demokratikus jogállam” normatív értéként való megfogalmazása s ezzel az érintett nemzetnek a saját küldetését jelző vallomása része a magyar alkotmánynak csakúgy, mint több térségbeli alapidokumentumnak.⁹⁷ S talán fölösleges is annak hangsúlyozása, hogy jelentése kizárólag és pontosan a kinyilvánítása idején honos értelemben veendő – azaz újabb és újabb politikai mozgalmak jövőbeli felbukkanása vagy esetleg éppen főiránnyá válása a demokratikus jogállamiság eredeti klauzulájának a mindenkori jövőre is éppen aktuálisnak tartott vagy tartandó érvényes kikötéseként nyilvánvalóan nem értelmezhető.

8. Összegzés

A ‘jogállamiság’ s a ‘joguralom’ fogalmi tartalma az úgynevezett jogállami átmenet kezdete óta vitatott Magyarországon, mert nemzetközileg mértékszabó tudományos és politikai körök már véglegesen zárt és elvont olyan fogalomként univerzalizálták, mint amely történetesen az adott nap történetesen általuk vallott értékeit, államrendezkedését és emberi jogi felfogását a bárhol a világban elérendő minimumként

ítélővé lett szerző szerint is „A joguralomnak az *okos* illiberális demokráciák általi rendszerszerű sérelmét ugyancsak nehéz bizonyítani, mert (1) az Európai Uniónak nincsenek közös világos határköi és még ha ilyeneket kemény szigorral utólag meg is fogalmazhatna, ami aligha valószínű, visszamenőleges alkalmazása akkor is felettebb problémás lenne (hiszen a joguralom iszonyodik bármiféle természetjogtól); (2) jogi fogalomként a joguralom attól függetlenül bizonytalan, hogy összefüggéseiből kiindulva formálisan nyilván lehetne találni sérelmi helyeket (olyanokat, mint pl. a visszaható hatály tilalmának sérelme vagy a felhatalmazás hiánya).” András SAJÓ: The Rule of Law as Legal Despotism: Concerned Remarks on the Use of »Rule of Law« in Illiberal Democracies. *The Hague Journal of the Rule Law*, vol. 11., no. 2–3. (2019) 371–376. Nem sokkal bizakodóbb „a joguralom-fogalom mint az EU jogi integrációja jelen szakaszában felmerülő kihívások sokaságának kezelésére szolgáló eszköz feltételezett hatástalanságára” következtető Nasiya DAMINOVA: Rule of Law vs. Poland and Hungary – an Inconsistent Approach? *Hungarian Journal of Legal Studies*, vol. 60., no. 3. (2019) 248., s hasonlóan 256. külső megfigyelőként tett észrevétele sem.

⁹⁷ A lengyel alkotmány (1997) 2. §-a a „demokratyczny państwem prawnym” [<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>] (‘a democratic state ruled by law’ / „ein demokratischer Rechtsstaat” / „un État démocratique de droit” [<https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/konl.htm>], a magyar alaptörvény (2011) B. § (2) bekezdése pedig a „független, demokratikus jogállam” (‘independent, democratic rule-of-law State’ / „unabhängiger, demokratischer Rechtsstaat” / „un État de droit souverain et démocratique” [<https://njt.hu/forditasok/-:0002:-/1/10>] kifejezést használja.

kriterializálja. Nem új s persze nem is magyar jellegzetesség ez. Gyakorlatilag a hidegháború végétől, a világ egypólusúvá válásától gazdasági és pénzügyi szervezeteivel együtt az ENSZ – csakúgy, mint külpolitikájában az Egyesült Államok, politikai központosító törekvésében pedig az Európai Unió – a saját éppen vallott értékeivel, államberendezkedésével és emberi jogi felfogásával történő globalista ill. föderalizáló terjeszkedés eszközeként használja.

A jogállamiság/joguralom fogalmi világában azonban egy számos értéket képviselő olyan tág eszményről van szó, amely csakis közelíthető, hiszen egymással egyenlő támogatás esetén belső ütközéseket kiváltó komplexitásával kizárólag s elvileg minden egyes esetben csakis ezek optimális megoldását megkísérlő, kompromisszumokra kész gyakorlatias eseti mérlegeléssel és egyensúlyozással követhető. Miközben e fogalmi kör jelen érvényesítéskor azzal, hogy egyetemes mintává kiáltották ki, mégsem kínálhattak mást, mint amit voltaképpen természetesen lehetővé tesz: saját állami vagy nemzetközi entitáson belüli olyan problémamegoldásokat, amik eleddig történetesen saját körben, tehát adott helyen és időben, azaz önnön történelemben felmerült gondokra szolgáltak válaszul. Maga a joguralmi gondolat így aligha lehet más, mint *per definitionem* partikuláris, ami egyértelmű azzal, hogy valamiféle *hic et nunc* konkrétumtól eltávolodva nemigen univerzalizálható. Már csak azért sem, mert eleve szabály alapú jogrendet feltételez; ez pedig kizárólag a nyugati gyökerű jogi berendezkedések sajátja.

Amennyiben tehát összegzésül rákérdezünk arra, amit egy-két évszázados megjelenésében tudhatunk e fogalmiságról, valamint arra, amiként azt most, a szovjetbirodalom szétesésével egypólusúvá vált világrendben fellépő új hatalmak velünk és rajtunk folyvást megkísérlik érvényesíttetni, immár egy új, mert átlényegült, a szó legszorosabb értelmében tran-szubsztanciált jelenséggel találkozunk.

Mert ami volt, az a jog komolyan vétele volt. Annak igénye, hogy európai kontinentális változatában a jog a jogot kibocsátó hatalmat csakúgy kösse, mint többi címzettjét, míg angolszász megfogalmazásában az, hogy bármely vitában bíróság mondhasza ki s érvényesíthesse, hogy végső soron mi a jog. Nem volt ezért más, mint a jog terrénján való civilizációs önnemesedésünk kifejeződése – eszmény, ami felé mindannyian törekszünk. Mindegyikünk a maga gyakorlatában, olyan feltételek között, amik létünk kihívásainak és válaszáinak szüntelenségében éppen megadattak nekünk. Itt ezek hát, ott meg azok; s időben is változók.

Még akkor is, amikor a hidegháborús konfrontációban fensőbbsege szimbólumaként a Nyugat a joguralom hívószavával kirukkolt, e fogalommal csak megjelölt, leírt, jellemzett. Ám a globalizáció felfokozásával mára, mikor a világgazdasággá bővült gazdálkodás úgymond szabványosított szabályozási környezetet követel s az Európai Unió központosított birodalomépítésbe fogott, a hivatalos mantra éppen a joguralom egyre erőteljesebb követelése lett, ámde immár úgy érvényesítve, mint egy normatív kritérium előírását.

Mi is ennek tartalma? Úgy forgatják, mintha jogi eszköz lenne, a régről már ismert eszmény érvényre juttatása világszerte. De csalárdul, mert immár világhatalmi döntéshozók politikai közegébe helyezve, azok tetszése szerinti tartalmi bővíthetőséggel úgy, hogy a mindenkori mában megejtett újításait is a már elismert tegnapi csomagoltan kísérlik meg kierőszakolni. Olyan magától értetődéssel, mintha egy-egy állam *status quo ante* megfontolt kötelezettségvállalása bármiféle *status quo post* véletlenszerűsége-

geire automatikusan szintén kiterjedne. És éppen járulékos következmény, hogy az, ami ekként változhat, egyszersmind maga a joguralmi követelés belső kiüresedéséről is vall, hiszen törvényszerűen ezt eredményezi.

És valóban: hiába írták át *descriptum*ból *prescriptum*má, a joguralom alaptermészetén nem változtathattak. Jelesül azon, hogy nem *osztály*fogalom (mely meghatározáson alapszik, a tárgy éles kontúrú szilárd határvonalainak megvontságán), hanem *rendf*ogalom (ami pusztán körülírható, jellemezhető, példázható). Vagyis, más terminológiát használva, a joguralom alapvető jegye épp a *lényegi vitatottság és vitathatóság* változhatatlansága. E látszólagos hátulütője persze egyszersmind előnye is, hiszen éppen ez az előfeltétele annak, hogy változó körülmények ellenére változatlanul eszményül szolgálhasson.

A joguralom eme természetében már eleve benne rejlik, hogy sohasem volt – és mai, visszaéléssel határos használatában sem lett – operatív fogalom a jogban. Merthogy sem egésze, sem egyes alkotóelemei nem tartalmazzák tények olyan meghatározásait, amik – azzal, hogy összességükben jogesetet konstituálhatnának a jogban – fennállásának vagy hiányának jogi megállapítását, bírósági bizonyítását lehetővé tennék. Egy ilyesfajta tényállásszerűsíthetőség egy ilyesfajta képződménynél eleve kérdéses. S tény, hogy ilyen meghatározást egyetlen olyan állami vagy nemzetközi entitás belső vagy nemzetközi rendje sem adott, amelyek pedig éppen e fogalmiság felhívásával ma politikai és gazdasági követelésekkel vagy netalán a zsarolás eszközével állnak elő.

Tartalma a meghatározó elemek legszűkebb jogi felfogásában is olyan értékek, célok és utak kavargása, amelyek, mivel természetszerűleg eltérő irányokba mutatnak, minden konkrét egyedi helyzetben mérlegelést, egyensúlyozást igényelnek – már csak azért is, mert ezeknek ilyes kompromisszum nélkül történő maximálása (vagy akár csak támogatása) éppen egymás közti kioltásukat eredményezné. Tehát eleve nem valamiféle „igen” vagy „nem” típusú kategóriáról van szó, hanem eszményről, irányról, amely felé a jog minden aktualizálásában törekednünk kell.

Mindez nyilvánvalóan úgyszintén érvényes a joguralom fogalmának politikai-ideológiai kiterjesztésére, amikor pótlólag a demokráciát, az emberi jogokat, valamint a liberalizmust *sine qua non* feltétlenséggel a joguralmon belülről követelik. Merthogy, mint láttuk, a joguralom ugyan nyitott végű fogalom, ámbátor éppen ezért nem jelentheti, hogy bárki egy valamikori (történetesen joguralmi) elköteleződést későbbi tetszőleges tartalmi módosulások és bővülések magától értetődő vállal(tat)ásának a jogcímeként játsszon ki.

